

A jogalanyok körének bővülése a nemzetközi jogban

A nemzetközi jog alanyai kettős értelemben bővülnek: egyrészt folyamatosan növekszik a független államok és a nemzetközi szervezetek száma, másrészt újabb és újabb emberi közösségek szereznek kisebb-nagyobb mértékben nemzetközi jogalanyiságot, azon kívül, hogy megjelent az egyén is, mint nemzetközi jogalany. Az alábbiakban a bővülésnek ezt a második aspektusát szeretném vizsgálat tárgyává tenni, azaz: kik is a nemzetközi jog alanyai?

I.

A nemzetközi jog tudományában még a jelen század elején is az volt a többségi nézet, hogy csupán az államok rendelkeznek nemzetközi jogalanyisággal. Így az egyik legismertebb angol tankönyv, L. Oppenheim művének 1928. évi, A. McNair által átdolgozott negyedik kiadása is megállapítja: "A nemzetközi jogból származó jogok és kötelezettségek alanyai egyedül és kizárólagosan (solely and exclusively) csak államok lehetnek."¹ A korabeli nemzetközi jogi irodalomban hasonló nézetek voltak mások is.² A nemzetközi jogalanyok körének ez a leszűkítése már ekkor sem volt igaz, az államok kizárólagos jogalanyiságának elmélete azonban szívósan élt tovább, főleg a nemzetközi jog szocialista irodalmában. Így az 1954-ben megjelent magyar nemzetközi jogi tankönyvben Hajdú Gyula azon a címen tagadta a nemzetközi szervezetek nemzetközi jogalanyiságát, hogy azok nem rendelkeznek "...azzal a – kizárólag államot illető – joggal, hogy nemzetközi jogot alkossanak".³ Különösebb indok nélkül tagadta a nemzetközi szervezetek – külön kiemelve az ENSZ-et is – és a természetes személyek

¹ L. Oppenheim–A. McNair: *International Law A treaties*, London-New York-Toronto 1928. 21. p.; Anzilotti olasz professor 1905-ben szintén úgy látta, hogy a nemzetközi jogban az államon kívül más jogalany létezése egyszerűen elképzelhetetlen. (D. Anzilotti: *Il diritto internazionale nei giuridici interni*, 1905. 44. p.)

² 2. Pl. J. Louter holland professor erről 1920-ban így ír: "La notion du droit international ... implique évidemment que, seuls, les États ou Unions d'États peuvent y être admis comme sujets." (Le droit international public positif. Londre-Édimbourg-New York-Toronto-Melbourne-Bombay, 1920. 160. p.). Ugyanezt hangsúlyozza pl. F. von Liszt (Das Völkerrecht, zwölfte Auflage bearbeitet von M. Fleischman, Berlin 1925. 85. p.), E. L. Bidau (Derecho internacional público, Buenos-Aires, 1924. Tomo I. 64. p.), H. Gerber (Die Beschränkung der deutschen Souveränität nach dem Versailler Verträge, Berlin 1927. 17. p.).

³ Buza–Hajdú–Flachbart–Vitányi: *Nemzetközi jog*, Bp. 1954. 116. p.

nemzetközi jogalanyiságát egy 1970-ben megjelent szovjet tankönyv is, az állam mellett egyedül a függetlenségükért harcoló népeket tekintette nemzetközi jogalanyoknak.⁴

Hajdú Gyula idézett álláspontja azt sugallja, mintha a jogalanyiság fogalma teljesen más lenne a nemzetközi jogban, mint az államon belüli jogban, hiszen ez utóbbiban a jogalanyok (pl. természetes és jogi személyek) kétségkívül *nem rendelkeznek a jogalkotás jogával*, mégsem vonja senki kétségbe ezen a címen jogalanyiságukat. A nemzetközi jog (főleg a szocialista) tudományában valóban volt olyan nézet, mely a jogalkotást a nemzetközi jogalanyiság ismérvének tekintette,⁵ de a nemzetközi jog tudományában uralkodó többségi nézet szerint ez a fogalom ugyanazt jelenti az államon belüli és a nemzetközi jogban is, nevezetesen, hogy *jogalanyok azok, akik jogok és kötelezettségek hordozói*. Ezen a nézeten van pl. J. Touscoz,⁶ E. Menzel-K. Ipsen,⁷ D. P. O'Connell,⁸ S. A. Williams-A. L. C. de Mestral,⁹ R. Monaco,¹⁰ B. Conforti,¹¹ Haraszti György,¹² A. M. Mattos,¹³ V. V. Jevgenyev,¹⁴ Szász István.¹⁵

A jogalanyiság, mint fogalom, azonos a *jogképesség* fogalmával,¹⁶ mely a jogok és kötelezettségek hordozásának a *lehetőségét* hangsúlyozza, kérdés viszont, hogy kell-e a nemzetközi jog alanyának egyben cselekvőképességgel is rendelkeznie, mint ahogy azt egyesek állítják.¹⁷

Ez a két fogalom az államon belüli jogban szétválhat, ott pl. a csecsemő saját cselekményével nem szerezhet jogokat és nem vállalhat kötelezettségeket, azaz nem cselekvőképes. Ezzel szemben jogai ettől függetlenül lehetnek, pl. őt is megilletik az alapvető emberi jogok, vagyon örököse lehet stb. A nemzetközi jogban a jogképesség és a cselekvőképesség elvileg szintén szétválhat, de ez a szétválás mind az államon belüli jogban, mind a nemzetközi jogban csak egy oldalról lehetséges: lehet, hogy a jogképes alany nem rendelkezik cselekvőképességgel. Megfordítva azonban ez nem lehetséges,

⁴ B. I. Liszovszkij: *Mezsdunarodnoje pravo*, Moszkva, 1970. 66. p.

⁵ Ezen a nézeten van L. A. Modzsorjan: *Szubjektivi mezsdunarodnogo prava*, Moszkva, 1958. 7. p.

⁶ J. Touscoz: *Droit international*, Paris, 1993. 60. p.

⁷ E. Menzel-K. Ipsen: *Völkerrecht* 2. Aufl. München, 1979. 97. p.

⁸ D. P. O'Connell: *La personnalité en droit international*, R.G.D.I.P. 1963. 9. p.

⁹ S. A. Williams-A. L. C. de Mestral: *An Introduction to International Law, Chiefly as Interpreted and Applied in Canada*, Toronto, 1979. 33. p.

¹⁰ R. Monaco: *Manuale di diritto internazionale pubblico*. Seg. ed. Torino, 1971. 238. p.

¹¹ B. Conforti: *Diritto internazionale*, Terza ed. Napoli, 1988. 12. p.

¹² Haraszti Gy.: A nemzetközi jogalanyiság kérdéséhez, *Acta Facultatis Politico – Iuridicae Universitatis de Rolando Eötvös Nominatae*, Tomus II. Fasc. I. Bp. 1960. Különlenyomat 34. p.

¹³ A. M. Mattos: *Direito internacional público*, São Paulo, 1980. 3. p.

¹⁴ V. V. Jevgenyev: *Pravoszubjektnoszty, szuverenitet i nyevmesatyelsztvo v mezsdunarodnom prave*, Szovetszkije goszudarsztvo i pravo, 1955. 2.sz. 75. p. Erre az álláspontra helyezkedett a hivatalos szovjet tankönyvek egy jó része is, pl. a G. Tunkin által szerkesztett, kollektív szerzőgárdával készült és a Szovjetunió illetékes minisztériuma által kiadott nemzetközi jogi tankönyv (*Mezsdunarodnoje pravo*, Moszkva, 1974. 127. p.).

¹⁵ I. Szász: *La règle juridique, le droit subjectif et le sujet de droit en droit international*, *Mélanges offerts à Juraj Andrassy*, La Haye, 324. p.

¹⁶ Lásd pl. H. Mosler megállapítását: "Normalerweise werden die Begriffe Rechtsfähigkeit, Rechtssubjektivität und Rechtspersönlichkeit als Synonyma gebraucht." *Die Erweiterung des Kreises der Völkerrechtssubjekte*, *ZaöRV* 1962. Band 22. 18. p.

¹⁷ Ezen a nézeten van Nguyen Quoc Dinh-P. Dailler-A. Pellet: "Il reste que la personnalité ne signifie rien d'autre, dans le langage juridique que l'aptitude à être sujet à actif ou passif de "droits" et partant, à accomplir dans la vie juridique des actes susceptibles de créer de tels droits." (*Droit international Public*, 2e éd. Paris, 1980. 490-491. p.)

azaz aki cselekvőképes, az szükségképpen jogképes is. A jogképesség és a cselekvőképesség szétválására államok esetén főleg a múltból találunk példákat, ilyen volt pl. a protektorátus alatt lévő állam, amely helyett és amelynek nevében a protektor állam kötött nemzetközi szerződéseket. A protektorátusok a II. világháború után fokozatosan megszűntek, utolsóként a Brunei Szultánátus lett független 1984-ben. Európában az utolsó függő állam a Pireneusokban fekvő Andorra volt, amely 1993-ig egy feudális eredetű kettős függés alatt állott, Foix grófja és Urgel püspöke alá volt vetve eredetileg, akiknek jogait a Francia Köztársaság elnöke és a spanyol király közösen gyakorolták, ők köthettek pl. Andorra nevében nemzetközi szerződést. 1993-ban ez a függőség megszűnt és a kis államot július 28-án az ENSZ tagjává választották.¹⁸ Korlátozott cselekvőképességgel rendelkeztek egyes, mesterségesen elkülönített speciális helyzetű területek is, így pl. ilyen volt Danzig a két világháború között,¹⁹ vagy a Saar-vidék 1945–1957 között.²⁰

A függésben lévő, azaz a cselekvőképességükben korlátozott államok megszűnésével a korlátozottan cselekvőképes állam, mint társadalmi jelenség még nem tűnt el teljesen. A föderatív államokon belül a tagállamok rendelkezhetnek bizonyos külügyi önállósággal, ennek mértékét a szövetségi alkotmány állapítja meg. Ez az önállóság lehet kisebb és nagyobb, de semmiképpen sem éri el a szövetséges állam jog- és cselekvőképességét. A volt Szovjetunió két tagállama, Ukrajna és Belorusszia ENSZ-tagsággal is rendelkezett és ha jog- és cselekvőképességének terjedelme nem is érte el az összszövetség hasonló képességének szintjét, akkor is legalább korlátozottan cselekvőképes nemzetközi jogalanyok voltak. Manapság ilyen korlátozottan cselekvőképes államok pl. *Németország tagállamai*, az ún. Landok, melyek a szövetségi kormány jóváhagyásával külállamokkal nemzetközi szerződést is köthetnek, az NSZK alkotmányának (Grundgesetz) 32. cikke szerint.

II.

Az államok kizárólagos jogalanyiságának elmélete már a múlt században sem volt igaz, így *polgárháború esetén a felkelők hadviselői jogokat szerezhettek*, ha az a kormány, amely ellen a felkelés kiobbant, őket *hadviselő félként elismerte*. Az ilyen elismerés azt jelentette, hogy *a polgárháború jogi értelemben nemzetközi háborúvá alakult át*, azaz a büntetőjog szabályai helyett a *nemzetközi hadijog* szabályait kellett alkalmazni²¹ a szembenálló felek között, így pl. az elfogott felkelők hadifoglyoknak minősültek és nem lehetett őket lázadás miatt büntető bíróság elé állítani. Az ilyen elismerést a központi kormány rendszerint csak akkor adta meg a felkelőknek, ha a polgárháború kiterjedése miatt az ország területének egy részét már elfoglalták, ott saját kormánnyal rendelkeztek (ez volt az ún. *helyi de facto kormány*), amely szintén hajlandó volt a háború nemzetközi jogi szabályait betartani a kormánycsapatok elleni

¹⁸ Lásd bővebben J. C. Colliard: L'Etat d'Andorre, Annuaire Fr. D.I. 1993. 377. és köv. p.

¹⁹ Lásd bővebben Szabó József: Danzig nemzetközi helyzete. M. Kir. Ferencz József-Tudománygyetem Jog- és Államtud. Intézetének kiadványai, Szeged, 1934.

²⁰ Lásd bővebben F. Münch: Zum Saarvertrag vom 27. October 1956. ZaöRV, 1957. 1–60. p.

²¹ Vö. Buza László: Az elismerés jogi természete a nemzetközi jogban. Különlenyomat a Kolosváry Emlékkönyvből, Budapest, 1939. 8. p.

küzdelemben.²² Ez az elismerés végül is a de facto kormány elismerését jelenti,²³ joghatása az, hogy a felkelők ezáltal bizonyos korlátozott nemzetközi jogalanyiságot szereznek,²⁴ hiszen olyan hadviselői jogokat gyakorolnak, amelyek különben csak államokat illetnek meg.

A felkelőkön kívül a múlt században nemzetközi jogalanyisággal rendelkeztek egyes nem állami közösségek is. Így jogalany volt a Szent János (Johannita) Lovagrend, mely a XI. században Jeruzsálemben alakult meg és eredeti célja a Szentföld katonai védelmezése volt, majd amikor a muzulmánok onnan kiszorították, először Ciprusra, majd Rodosz szigetére települt át, ahol tényleges hatalmat gyakorolt. V. Miklós pápa 1446-ban a lovagrend nagymesterét Rodosz szuverén fejedelmének ismerte el. Amikor a Török Birodalom innen is kiszorította a rendet, (1530-ban) Málta szigetére települt át és ott 1798-ig tényleges hatalmat gyakorolt,²⁵ eredetileg tehát államnak lehetett tekinteni. Ezután államiságát elvesztette, mint Máltai Lovagrend a XIX. század óta már csak mint jótékonyági, főleg humanitárius feladatokat ellátó karitatív szervezet működik, de még ma is nemzetközi jogalanynak tekinthető, hiszen vele 40 állam a mai napig diplomáciai kapcsolatokat tart fenn, egyes államokkal szerződéseket köt (pl. 1976-ban Olaszországgal posta-egyezményt).

Különleges jogalany volt tekinthető a múlt században 1871 után a Szentszék is. Ekkor az Egyházi Állam területét az olasz csapatok elfoglalták és így ez az állam és vele együtt a pápa államfői minősége megszűnt. Az olasz állam azonban 1871-ben egy belső törvénnyel, az ún. garanciális törvénnyel olyan jogokkal ruházta fel a pápát, mintha továbbra is államfő lenne, így pl. az olasz állam fennhatósága nem terjedt ki a pápára és biztosította a pápa számára a követek küldésének és fogadásának jogát is. 1929-ben azután az Olaszországgal kötött lateráni egyezmény visszaállította – igaz csak 44 hektáron – a pápa világi hatalmát, létrejött a Citta del Vaticano, melynek területe, állampolgársága, sőt hadserege is van, ezért sokan valamiféle miniatűr államnak tekintik.

A jogalanyok köre tehát már a múlt században sem korlátozódott az államokra, noha az egyéb jogalanyok létezése ekkor még igen kivételesen fordult elő. A XIX. század végén, de főleg a XX. század elején növekvő gyakorisággal jelentek meg a nemzetközi kapcsolatokban a nemzetközi szervezetek. H. Mosler adatai szerint az 1815-ben véget ért Bécsi Kongresszustól 1954-ig terjedő időszakban 178 államközi (rossz, de gyakori szóhasználat: kormányközi) nemzetközi szervezet jött létre, melyek túlnyomó többsége életképesnek bizonyult²⁶ és azóta újabb kormányközi nemzetközi szervezetek jöttek létre, melyek száma 1985-ben már elérte a háromszázat,²⁷ ennél fogva ma *több ilyen nemzetközi szervezet létezik, mint ahány állam*. A nemzetközi szervezetek megjelenése egyben a nemzetközi jogalanyok számát is növelte, mivel ezek egy része kisebb-nagyobb mértékben jogalanyisággal rendelkezett. Így pl. már az 1919-ben létrejött Nemzetek Szövetsége és az ugyanakkor keletkezett Nemzetközi Munkaügyi

²² Lásd erről P. Fauchille: *Traité de Droit International Public*, Paris 1922. Tome I. 310. p., H. Kelsen: *Principles of International Law*, New York, 1956. 291. p.

²³ Lásd J. Spiropoulos: *Die de facto-Regierung im Völkerrecht*, Kiel, 1926. 55. p.

²⁴ A. Verdross-B. Simma: *Universelles Völkerrecht, Theorie und Praxis*, Berlin 1976. 211. p.

²⁵ Lásd bővebben B. de Fischer: *L'Ordre souverain de Malte*, Recueil des Cours, 1979. II. tome 163. 1–48. p.

²⁶ H. Mosler: *Die Erweiterung des Kreises der Völkerrechtssubjekte*, ZaöRV, 1962. Band 22. 1–2. p.

²⁷ Vö. Yearbook of International Organizations 1984/85. I. 1726. és köv. p.

Szervezet is nemzetközi jogalany volt, mégha ezt egyesek tagadták is.²⁸ A jogalanyiságot ezen szervezetek alapokmánya ugyan *expressis verbis* nem mondta ki egyetlen rendelkezésében sem, de ez következett a rendelkezések tartalmából. A Nemzetek Szövetsége pl. számos nemzetközi jogosítvánnyal rendelkezett, az államok felett ellenőrzési joga volt,²⁹ a Tanács engedélye nélkül nem lehetett a kisebbségi jogokat biztosító nemzetközi szerződéseket megváltoztatni,³⁰ sőt a jogellenesen háborút indító állammal szemben szankciókat is alkalmazott³¹ stb.

Nem mondta ki a világszervezet nemzetközi jogalanyiságát az ENSZ Alapokmánya sem. San-Franciscóban – ahol az ENSZ Alapokmányát végső formájába öntötték – volt egy belga javaslat az ENSZ jogalanyiságának kifejezett rögzítésére, de ezt a konferencia IV/2. bizottságában azzal az indoklással utasította el, hogy szükségtelen ilyen cikket az Alapománya felvenni, mivel a jogalanyiság kérdését az Alapokmány egészének rendelkezései fogják tükrözni.³² Emiatt az Alapokmányba mindössze az *ENSZ belső jogi személyiségére* vonatkozó 104. cikk került bele, melynek értelmében az ENSZ a tagállamok területén jogképességgel rendelkezik és joga van: a) szerződések kötésére, b) ingatlan és ingó javak megszerzésére, és elidegenítésére, c) peres és peren kívüli eljárásban való részvételre.

A nemzetközi jogalanyiságot kimondó rendelkezés hiánya azután véget nem érő vitákat váltott ki az Egyesült Nemzetek Szervezete jogalanyiságát illetően a nemzetközi jog tudományában. Egyesek – mint láttuk – tagadják a világszervezet nemzetközi jogalanyiságát, mások a belső (polgári) jogi jogalanyiságot rendező 104. cikkből próbálták levezetni a nemzetközi jogalanyiságát is,³³ holott az az Alapokmány egyéb rendelkezéseiből is megállapítható. Így az Alapokmány 43. cikke értelmében a Biztonsági Tanács nemzetközi szerződést köthet az ENSZ tagállamaival, az ENSZ rendelkezésére bocsátandó fegyveres erők nagyságáról, fegyvernemi összetételéről, vagy a 63. cikk értelmében az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa szintén egyezményeket köthet az ún. szakosított nemzetközi szervezetekkel (ilyen pl. az UNESCO, az Egészségügyi Világszervezet, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet stb.) az együttműködés tárgyában. Ezen kívül nemzetközi egyezményeket kötött az ENSZ Gyámsági Tanácsa is a gyámságot gyakorló államokkal. Nyilvánvaló tehát, hogy az ENSZ-nek *cselekvőképessége is van*, amely – mint láttuk – szükségképpen magába foglalja a jogalanyiságot is. S mivel az ENSZ és Svájc között 1946-ban megkötött székhelyegyezmény, az ún. ideiglenes megállapodás I. cikke kifejezetten kimondja az ENSZ nemzetközi jogalanyiságát – ugyanezt tette a Nemzetközi Bíróság már 1949-ben az ENSZ szolgálatában elszenvedett károk miatti kártérítés kérdésében adott tanácsadó

²⁸ Így pl. E. Vanselow 1931-ben így ír: "Internationale Organisationen sind nicht Völkerrechtssubjekte." (Völkerrecht, Einführung in die Praxis der Staaten, Berlin 1931. 64. p.)

²⁹ Ilyen ellenőrzést gyakorolt a Nemzetek Szövetsége pl. az Egyezségokmány 22. cikke szerint a mandátumos területeket igazgató államok igazgatási tevékenysége felett. Az igazgató hatalom évente köteles volt a szövetség Tanácsához jelentést küldeni igazgatási tevékenységéről.

³⁰ Lásd Szalayné Sándor Erzsébet: A Nemzetek Szövetségének kisebbségvédelmi eljárása, in: Jogász Szövetségi Értekezések, Budapest, 1989. 35. p.

³¹ Lásd bővebben Buza László: A nemzetközi jog tankönyve, Bp. 1935. 339. és köv. p.

³² Lásd Haraszti Gy.: i.m. 37. p.

³³ Lásd pl. L. Goodrich–E. Hambro: Charter of the United Nations, Boston, 1946. 281. p.

véleményében³⁴ – így ma már nem vitatható sikerrel az ENSZ nemzetközi jogalanyisága.

A nemzetközi jog alanyainak minősülnek az ENSZ-en kívül más univerzális nemzetközi szervezetek pl. az ENSZ Nevelésügyi Tudományos és Kulturális Szervezete (UNESCO), az Egészségügyi Világszervezet (WHO), vagy a Nemzetközi Munkaügyi szervezet (ILO) stb.

Jogalanyisággal nemcsak az ilyen típusú szervezetek rendelkeznek, jogalany lehet egy tucatnyi vagy még annál is kevesebb állam által létrehozott partikuláris vagy ún. regionális nemzetközi szervezet is. Ilyen pl. az Európai Unió, az Arab Liga, a NATO, az Európa Tanács stb. A partikuláris és regionális szervezeteknek is szükségük lehet funkciójuk ellátásához a nemzetközi jogalanyiságukra. Mivel a jogalanyiság mértékét a szervezet által ellátandó feladatok alapján döntötték el a létrehozó államok, így annak terjedelme szervezetenként változhat. Az is lehetséges, hogy a regionális szervezetek – az ENSZ-hez hasonlóan – *nemzetközi cselekvőképességgel* rendelkeznek. Ilyen a sok szempontból kivételes helyzetű Európai Unió, mely jogosult nemzetközi szerződések kötésére, ilyeneket egyébként már elődje, az Európai Gazdasági Közösség is kötött. A Közösség pl. szerződő fél az 1967. évi gabona-egyezményben, az 1974. évi a tenger fémes eredetű szennyezése ellen kötött párizsi egyezményben,³⁵ együttműködési szerződéseket kötött a FAO-val, UNESCO-val, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezettel,³⁶ és ott szerepel a tengerről kötött 1982. évi ENSZ egyezmény aláírói között.³⁷ A regionális szervezetek egy részénél a tagállamok állandó képviselők tartanak fenn, de magának a szervezetnek nincs képviselő létesítésére joga tagállamaiban. Ez alól is kivétel az Európai Unió, amelyik maga is létesíthet hivatalos képviselőket éspedig *nemcsak a tagállamaiban, hanem más államban is*, az Európai Uniónak képviselője működik pl. Magyarországon, Kanadában vagy az Egyesült Államokban. Ezenkívül az Unió több nemzetközi szervezetben *megfigyelői státusszal* rendelkezik, így 1962 óta a Nemzetközi Mezőgazdasági és Élelmezési Szervezetenél (FAO), 1974 óta a Nemzetközi Tengerészeti Tanácsadó Szervezetenél, és ugyancsak 1974 óta megfigyelőként vesz részt az ENSZ Közgyűlésén is.³⁸ A szervezet jogalanyiságát különben az elődszervezetek alapító okmányai kifejezetten is kimondták, pl. az Európai Gazdasági Közösség alapszerződésének 210. cikke, vagy az Euratom-szerződés 184. cikke.

A nemzetközi szervezetek jogalanyiságáról szólva H. Kelsen azon a véleményen volt az ENSZ-ről írt nagy tanulmányában, hogy ha valamilyen nemzetközi szervezet alapokmánya kifejezetten előírja a szervezet jogalanyiságát, akkor a szervezet jogképessége korlátlanul válik, míg ha az alapító okmányban nincs szó a

³⁴ A tanácsadó vélemény hivatalos francia szövege leszögezi: "Cela signifie l'Organisation est un sujet de droit international, qu'elle a capacité d'être titulaire de droits et devoirs internationaux et qu'elle a capacité de se prévaloir de ses droits et devoirs par voie de réclamation internationale." (Réparation des dommages subis au service des Nations Unies, Avis consultatif: C. I. J. Recueil, 1949. 179. p.)

³⁵ Vö. R. Kovar: La participation des Communautés Européennes aux conventions multilatérales, Annuaire Français de Droit International, 1975. 903. és köv. p.

³⁶ A szerződésekről lásd J. Raux: Les relations extérieurs de la Communauté Economique Européenne, Paris 1966. 93. és köv. p.

³⁷ Lásd International Legal Materials, 1982. Number 4. 1477. p.

³⁸ Lásd J. P. Jacqué: La participation de la Communauté Economique Européenne aux organisations internationales universelles. Annuaire Français, D.I. 1975. 924. és köv. p.

jogalanyiságról, úgy az csak az okmányban foglalt jogok tekintetében létezik.³⁹ Ez az álláspont erősen vitatható, semmiféle nemzetközi szervezetnek (az ENSZ-nek sem) nem lehet olyan terjedelmű jogalanyiséga, mint az államoknak. A nemzetközi szervezetek nemzetközi jogalanyiséga bizonyos fokig különbözik az államok jogalanyiságától. A különbségek a következők:

a) A nemzetközi szervezetek jogalanyiséga *származékos*,⁴⁰ azaz a tagállamok ruházzák rá és a tagállamok ezt a jogalanyiságot elvileg vissza is vonhatják.

b) A szervezet jogalanyiséga *korlátozott*, azaz nem terjed ki minden lehetséges jogviszonyra csak azokra, amelyekkel kapcsolatosan a jogalanyiség a *funkciója ellátásához szükséges*. (Ugyanez a helyzet egyébként az államon belüli jogban is, a jogi személyek jogalanyiséga ott is korlátozottabb az egyénekéhez képest, csak a tevékenységük ellátásához szükséges jogviszonyok tekintetében létezik. Pl. a részvénytársaságok jogi személyek és ennél fogva jogalanyok, de csak a gazdálkodáshoz szükséges jogok tekintetében (nincs pl. választójoguk, nem köthetnek házasságot stb.). Mint J.A. Barberis helyesen megállapította, a jogalanyi minőség nem függ a jogok és kötelezettségek mennyiségétől,⁴¹ azaz jogalany az is, akinek csupán egyetlen joga vagy kötelezettsége van a nemzetközi jog alapján.⁴² A jogalanyok tehát különbözőek lehetnek egymástól, a részükre előírt jogok és kötelezettségek terjedelme alapján. Ezt a különbséget hangsúlyozta a Nemzetközi Bíróság is az ENSZ szolgálatában elszenvedett károk miatti kártérítés kérdésében az 1949. április 11-én adott tanácsadó véleményében: "A jogalanyok valamely jogrendszerben nem szükségszerűen egyformák jellegüket vagy jogaik terjedelmét tekintve; jellegük a közösség szükségleteitől függ."⁴³ Ugyanakkor a Nemzetközi Bíróság az idézett véleményben úgy látta, hogy az ENSZ nemzetközi jogalany és képes jogait nemzetközi jogi igény útján is érvényesíteni.⁴⁴ Nemzetközi jogképessége nemcsak az Alapokmányban kifejezetten meghatározott jogokra terjed ki, hanem ezen túlmenően a rendelkezésekben benn rejlő jogokra is. A Bíróság véleménye szerint "...a nemzetközi jog értelmében az ENSZ-t mindazokkal a jogokkal felruházottnak kell tekinteni, amelyek – habár az Alapokmány kifejezetten nem is rendelkezik róluk – szükségszerűen megilletik a szervezetet, minthogy lényegesek funkcióinak gyakorlása szempontjából."⁴⁵ Ehhez csak annyi tehető hozzá, hogy a jogok ilyen kiterjesztése természetesen nem lehet ellentétes az Alapokmány valamely kifejezett rendelkezésével, az Alapokmány hallgatása esetén azonban az egyéb rendelkezések szellemében kiterjesztő értelmezés útján bizonyos jogosultságok fennállása vélelmezhető.

c) A nemzetközi szervezetek jogalanyiséga *nem objektív jellegű*, ellentétben az állam jogalanyiségával, ami azt jelenti, hogy tagállamain kívül *csak azon államok*

³⁹ H. Kelsen: The Law of the United Nations, New York 330. p.

⁴⁰ P. Reuter szerint a nemzetközi szervezetek csak másodlagos jogcímen (à titre secondaire) jogalanyok (Vö. P. Reuter: Organisations internationales et évolution du droit, in: L'évolution du droit public, Etudes en l'honneur d'Achille Mestre 1956. 456. p.). Hasonló nézeten van G. Arangio-Ruiz: Gli Enti Soggetti dell Ordinamento Internazionale 1951. t. I. 97. p.

⁴¹ J. A. Barberis: La personalidad jurídica internacional, in: Festschrift für Hermann Mosler, Berlin-Heidelberg-New York, 1983. 35. p.

⁴² J. A. Barberis: i.m. 34. p.

⁴³ C. I. J. Recueil, 1949. 178. p.

⁴⁴ "Ce signifie que l'Organisation est un sujet de droit international, qu'elle a capacité de se prévaloir de ses droits par voie de réclamation internationale." (u.o. 179. p.).

⁴⁵ C. I. J. Recueil, 1949. 182. p.

irányában rendelkezik jogalanyisággal, amelyek ezt a jogalanyiságot részére elismerik. Ez alól azonban ismét az ENSZ a kivétel, melynek jogalanyiséga kivételesen *objektív*, ugyanis az ENSZ funkciójának ellátásához ez elengedhetetlenül szükséges. Ha nem volna minden állammal szemben jogalany, csak a tagállamaival szemben, akkor a békebontó államok *a jogtalan cselekmény elkövetése előtt kilépnének az ENSZ-ből* (ezt tették a tengelyhatalmak a Nemzetek Szövetsége idején) és akkor jogilag nem volna lehetséges velük szemben fellépni. Az ENSZ tehát *fő funkcióját, a béke és biztonság fenntartását csak akkor érheti el, ha jogalanyiséga mindenkivel szemben objektív módon éppen úgy fennáll, mint ahogyan az államok esetében is ez a helyzet.* Éppen ezért az ENSZ-t létrehozó államok az Alapokmányt úgy szövegezték meg, hogy abból egyértelműen kitűnik, az ENSZ-nek joga van békefenntartó funkcióját minden állammal szemben – olyannal is, amelyik nem tagja – gyakorolni. Kérdéses azonban, hogy minek alapján lehet az államot olyasmire kötelezni, amihez kifejezetten vagy hallgatólagosan nem járult hozzá? A Nemzetközi Bíróság ezzel kapcsolatosan az idézett 1949. évi tanácsadó véleményében úgy indokolt, hogy "...a nemzetközi közösség tagjainak igen nagy többségét képviselő 50 államnak jogában állt a nemzetközi jog értelmében objektív nemzetközi jogalanyisággal, nem pedig csupán általuk elismert jogalanyisággal rendelkező szervezetet létrehozni".⁴⁶ Ez a nemzetközi jogközösség jogalanyiságát érintő kérdés, amelyre még visszatérünk.

III.

Az államok és nemzetközi szervezetek mellett a nemzetközi jogban jogalanyként megjelent az egyén is, aki egyébként az államon belüli jogban a legtipikusabb jogalany. A nemzetközi jog azonban, mint tipikusan az államok és a nemzetközi szervezetek egymás közötti viszonyát rendező normarendszer, természetsszerűleg a nemzetközi jogviszony két oldalán álló alanyok részére statuál jogokat és kötelezettségeket. Ezzel kapcsolatban felmerült olyan nézet, hogy mivel az államok és nemzetközi szervezetek nevében is csak fizikai személyek képesek eljárni, ezért a jog csak emberekre vonatkozhat, csak nekik lehetnek kötelezettségeik vagy alanyi jogaik. Ezen a nézeten van H. Kelsen,⁴⁷ vagy G. Scelle.⁴⁸ A jogoknak és kötelezettségeknek azonban nem az állami szervek, még kevésbé az ennek nevében eljáró személyek az alanyai, mivel ezekkel a jogokkal *nem saját nevükben*, hanem államuk nevében élnek, őket bármikor, bárki azonnal felválthatja, aki megszerezte a jogot arra, hogy egy állam nevében cselekedjen (pl. úgy, hogy kinevezték külügyminiszternek). A jogosított és kötelezett tehát a nemzetközi jogban többnyire nem a személy, hanem az állam, még akkor is, ha főként az egyéneknek jogot biztosító szerződésekről van szó.⁴⁹ Ugyanakkor vannak olyan állami jogok és kötelezettségek, amelyek realizálása közvetve, vagy közvetlenül érinti az egyes egyének jogi helyzetét. Az egyén helyzetére vonatkozó nemzetközi

⁴⁶ C. I. J. Recueil, 1949. 185. p.

⁴⁷ H. Kelsen: Reine Rechtslehre, 193–194. p., vagy ugyanő: Théorie du droit international public, in: Recueil des Cours, 1953. III. tome 84. 66. p.

⁴⁸ G. Scelle: Précis de droit des gens, Paris, 1932. 42. p.

⁴⁹ Az egyén helyzetét ilyen pozitíve érintő nemzetközi szerződések felsorolását lásd Sh. Miyazaki: Internationaler Schutz der Menschenrechte und Völkerrechtsunmittelbarkeit, in: Festschrift für Hermann Mosler, Berlin Heidelberg New York, 1983. 384. és köv. p.

jogszabályok döntő többsége azonban az egyén számára nem teremt sem kötelezettséget, sem nem biztosít számára kikövetelési jogot, mindezekkel csak az államok rendelkeznek. Ez a megállapítás főleg az első világháború előtt keletkezett és az egyén helyzetét rendező nemzetközi jogszabályokra volt jellemző. Így pl. már a múlt században is létezett egy olyan állami jogosultság, hogy az állam külföldre került polgárát jogsérelem esetén diplomáciai képviselte útján védelemben részesítheti. Az egyénnek akkor még saját államával szemben sem volt alanyi joga arra, hogy ezt a védelmet államától kikényszerítse, a diplomáciai védelem az állam diszkrecionális joga volt és nem az állampolgár privilégiuma.⁵⁰ Alanyi jogot a diplomáciai védelemre legfeljebb az egyes államok alkotmánya, tehát a belső jog biztosíthat a polgárok részére.⁵¹ Hasonlóan az egyén jogi helyzetét döntően befolyásoló és számára kedvező az az igen régi nemzetközi jogszabály, hogy háború esetén az ellenség hatalmába került katonát nem szabad kivégezni, az hadifogoly lesz, de egészen a legutóbbi időkig a fogságba esett katonának nem volt alanyi joga arra, hogy ezt a kedvezményes státuszt fogvatartójával szemben érvényesítse vagy éppen kikényszerítse.⁵² Az egyén közvetlen nemzetközi jogalanyisága megnyilvánulhat a nemzetközi jogi vétőképeségben is, s ez már a múlt században megjelent a nemzetközi jogban. Az 1856. évi párizsi kongresszuson – amely a krími háborút zárta le – kiadták a *tengerjogi deklarációt*, amely többek között megtiltotta a kalózzlevelek kiadását és a kalózkodást, ez utóbbi ezáltal olyan nemzetközi bűncselekménnyé változott, amelynek alapján az egyén (pl. a kalózhajó kapitánya) büntetőjogilag felelősségre vonható lett a nemzetközi jog megsértése miatt. Létrejött tehát az egyén nemzetközi jogi felelőssége, az egyéni vétőképeség, mint a természetes személyek nemzetközi jogalanyiségének első megjelenési formája.

Nem sokat késett az egyénnek pozitív értelemben is cselekvési képességet biztosító nemzetközi jogszabályok létrejövele sem, noha a szabályok túlnyomó többségében az egyén akkor sem rendelkezett nemzetközi cselekvőképeséssel, ha a kérdéses jogszabály az ő helyzetét szabályozta.

Kivételesen azonban már századunk elején is előfordult, hogy egyes nemzetközi egyezmények keresetindítási lehetőséget biztosítottak az egyén vagy belső jogi személyek számára a nemzetközi szerződésben foglalt jogai megsértése esetén. Pl. ilyen jogot adtak az első világháborút lezáró párizsi békeszerződések, valamint több más választott bírósági szerződés is.⁵³ Az emberi jogok intézményének elfogadásával és a nyugat-európai gazdasági szervezetek felállításával ez a lehetőség kibővült, pl. illeti tesz lehetővé a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, az Emberi Jogok Európai Egyezménye, az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó 1957. évi szerződés, vagy az Euratomot létrehozó 1957. évi szerződés stb.

⁵⁰ 50. Ezt szögezte le pl. E. Borchard: *Pecuniary Claims*, Washington D.C. 1937. 16. p. A diplomáciai védelemről szólva hasonló megállapítást tett 1970-ben a Nemzetközi Bíróság is: "L'Etat doit être considéré comme seul maître de décider s'il accordera sa protection dans quelle mesure il le fera et quand il y mettra fin. Il possède à regard un pouvoir discrétionnaire..." *Barcelone Traction Light and Power Co. Ltd. C. I. J. Recueil* 1970. 44. p.

⁵¹ Ilyen jogot biztosított pl. már a weimari német alkotmány 12. cikke.

⁵² Mai viszonyok között az 1977. évi első genfi jegyzőkönyv (1989. évi 20.tvr.) 45. cikke értelmében az ellenség kezébe került harcos hadifogolynak tekintendő és kétség esetén a fogvatartó állam bíróságától kérheti hadifogoly státusának megállapítását.

⁵³ Az egyén részére biztosított nemzetközi jogorvoslati lehetőségek felsorolását lásd B. Bollecker-Stern: *Le préjudice dans la théorie de la responsabilité internationale*, Paris, 1973. 289.sz. jegyzet 110–111. p.

Kiszélesedett az egyén nemzetközi vétőképesége is. Már az első világháború után megjelent a nemzetközi jogban a hadviselés szabályainak megszegése miatti egyéni büntetőjogi felelősség lehetősége, ez azonban a gyakorlatban még nem érvényesült. Ezzel szemben a II. világháború végén a tengely háborús bűnöseinek felelősségre vonásával ténylegesen is létrejött a nemzetközi büntetőjogi felelősség intézménye, még akkor is, ha a háborús bűncselekmények intézménye nem vált általános jogintézménnyé, az csak a II. világháborúban elkövetett cselekményeket üldözte, és azokat is csak akkor, *ha az elkövető valamelyik vesztes állam polgára volt*. Háborús bűncselekményt *a győztes államok polgárai nem követhettek el*, így nincs jogi lehetőség pl. a Katynban kivégzett lengyel hadifoglyok gyilkosainak felelősségre vonására éppúgy, mint ahogyan büntetlenek maradtak az 1944–45-ben a jugoszláv katonák és partizánok által a Bácskában végrehajtott véres, magyar ellenes tömegmészárlás tettesei és kitervelői is.

Nem teremtettek általános nemzetközi jogi vétőképeséget a legújabb időszak nemzetközi jogszabályai sem. A védett személyekre vonatkozó 1949. évi genfi egyezmények ugyan általános egyéni felelősséget állapítanak meg a hadviselés szabályainak megszegése esetén,⁵⁴ de kötelező nemzetközi büntetőbíráskodás hiányában ez csak belső bíróság előtti felelőséget eredményezhet. A Biztonsági Tanács ugyan két nemzetközi bíróságot is felállított a háborús bűnök elkövetőinek felelősségre vonására, de ezek csak konkrét, meghatározott háborúkra, azaz Boszniára és a ruandai polgárháborúra vonatkoznak.⁵⁵

Jelentősen megnövelték az egyes emberek nemzetközi jogalanyiságát az egyes emberjogi egyezmények, de ezzel együtt is az egyén nemzetközi jogalanyiséga korlátozott és jól körülhatárolt⁵⁶ jogalanyiség, s ezt ma már igen nehéz lenne vitatni. Legfeljebb azt lehetne vele kapcsolatosan megállapítani, hogy ez a jogalanyiség még ma is kivételes jellegű. A nemzetközi jogszabályok túlnyomó többsége akkor sem biztosít követelési jogot az egyén számára, ha a szabály kifejezetten az egyénre vonatkozik. Ilyen esetben az egyén csak *kedvezményezettje* és nem közvetlen alanya lesz a nemzetközi jogszabálynak. Mivel *kedvezményezett is csak jogalany lehet*, így bizonyos jogalanyiságot az egyén ilyen szabályok esetén is élvez.

IV.

Az eddig tárgyalt kérdésekben a nemzetközi jog tudománya többé-kevésbé egységes. Az egyén nemzetközi jogalanyiságát egyre többen ismerik el a nemzetközi jog

⁵⁴ Így pl. a sebesültekről, betegekről szóló 1949. évi I. genfi egyezmény 49. cikke értelmében minden szerződő fél köteles felkutatni és saját bírósága elé állítani az egyezményt súlyosan megsértő személyeket. Ilyen súlyos sértés (az 50. cikk szerint) a szándékos emberölés, a kínzás, a testi épség vagy az egészség elleni súlyos merénylet stb. Ugyanílyan rendelkezéseket tartalmaznak a II., a III. és IV. genfi jegyzőkönyv 49. és 50. cikkei. (Az egyezményeket törvényben nem hirdették ki, magyar szövegüket a külügyminisztérium 1955-ben külön kötetben jelentette meg.)

⁵⁵ Lásd erről J. C. O'Brien: The International Tribunal for Violations of International Humanitarian Law in the Former Yugoslavia, AJIL Vol.87. 1993. 639. és köv. p.; Ph. Weckel: L'Institution d'un tribunal international pour la répression des crimes de droit humanitaire en Yougoslavie, AFDI 1993. 232. és köv. p., valamint a BT 955/1994. számú határozatát a Ruandai Nemzetközi Bíróság felállításáról (International Legal Materials, 1994. N. 6. 1600. és köv. p.)

⁵⁶ Hasonlóan H. Mosler: i.m. 46. p.

tudományában is,⁵⁷ de vannak olyan emberi és állami közösségek, melyek nemzetközi jogalanyisága csak újabban vetődött fel és velük kapcsolatosan számos kérdés a mai napig nem kellően tisztázott.

Ilyen emberi közösség a *nép* és a *nemzet*, melyek jogalanyisága először csak a népeket és nemzeteket megillető *önrendelkezési jog* megjelenésével, a XX. században vetődött fel, valamint a nemzeti, nyelvi, vallási vagy etnikai *kisebbség*, amelynek helyzetére vonatkozó ún. *kisebbségi jog* először tömeges méretekből az I. világháború után jött létre. Ez a kisebbségi jog nem vált általános nemzetközi jogintézménnyé, az csak Közép- és Kelet-Európában került alkalmazásra, aminek történelmi okai vannak. Az első világháborút lezáró békeszerződések jelentős területi változásokat hoztak és ezzel megnövelték a kisebbségek számát is. A trianoni szerződés pl. a történelmi (Nagy-) Magyarország területének 71,5 %-át a környező államokhoz csatolta, s Magyarország ezzel elvesztette lakosságának 63,6 %-át, azaz összesen 13.279.516 embert. Miután nyilvánvaló volt, hogy ilyen mérvű megcsonkolást a vesztes államok nehezen fogadják el, ezért a győztes államok nemzetközi kisebbségvédelmi szabályokat hoztak létre, hogy ezáltal enyhítsék azt a traumát, amely a vesztes államokban szükségképpen fellépett. Mivel Nyugat-Európában nem volt ilyen mértékű területelcsatolás, ott kisebbségi jogok sem jöttek létre.

A két világháború közötti kisebbségi jog jellemzője volt a regionalitáson kívül az is, hogy a kisebbségi jogokat a kisebbséghez tartozó egyének számára biztosították.⁵⁸ Kollektív jogok csak kivételesen fordultak elő, pl. ilyen jogokat írt elő az 1921. évi svéd- finn kisebbségi szerződés a Finnországban levő Åland-szigetek lakosságának.⁵⁹ A második világháború után nőtt a kollektív jogokat biztosító kisebbségi szerződések száma (ilyen a Dél-Tirolnak biztosított önkormányzat⁶⁰), és így ma már sok nemzetközi jogász elismeri azt, hogy a kisebbségi jogok kollektív jogokat is jelentenek.⁶¹ A jelenlegi egyetemes nemzetközi jogban azonban a kollektív kisebbségi jogok még nem nyertek elismerést,⁶² noha nézetem szerint több olyan kisebbségi jog van, ami ugyan az egyént illeti meg, de gyakorlatilag csak csoportosan valósítható meg (ilyen pl. az anyanyelvi elemi oktatás, amelynek gyakorlásához nem elég egyetlen kisebbségi tanuló, az tanítót és osztálytársakat tételez fel, azaz ez a jog csak egy kisebbségi tanulócsoporthoz létezése esetén gyakorolható). Az igazi kollektív kisebbségi jogot azonban az jelentené, ha a kisebbségnek mint csoportnak követelési joga lenne egy nemzetközi fórum előtt, de

⁵⁷ Így pl. A. Cassese olasz professzor úgy látja, hogy a második világháború után új nemzetközi fogalomként jelent meg az egyén. (A. Cassese: Les individus, in: Droit international, Bilan et perspectives, főszerkesztő: M. Bedjaoui, Paris 1991. 119. p.) Jogalanynak tekinti az egyént S. V. Kapoor (International Law, Allahabad, Eight. ed. 1990. 129. p.), P. Reuter (Droit International Public, Paris, 1976. 30. p.), J. G. Starke: Introduction to International Law, eight. ed. London, 1977. 75–77. p, Jose A. Pastor Ridruejo: Curso de derecho internacional publico, seg. ed. Madrid, 1987. 185–188. p.

⁵⁸ Lásd pl. Buza L. megállapítását: "Az anyagi nemzetközi kisebbségi jog az érdekelt államot arra kötelezi, hogy az imperium gyakorlásánál a kisebbséghez tartozókat a többséghez tartozókkal egyenlő elbánásban részesítse. Nem a kisebbség, hanem a kisebbséghez tartozó egyes egyének részére biztosít jogokat." (A nemzetközi jog tankönyve, 184. p.)

⁵⁹ Lásd erről Kovács Péter: Az Åland-szigetek önkormányzata, Kisebbségi Adattár II. Budapest 1994.

⁶⁰ Lásd erről Gál Gyula: A dél-tirolai kérdés, Kisebbségi Adattár IV. Budapest, 1995.

⁶¹ Ezt a nézetet képviselték többen az 1987. évi, Canberrában tartott tudományos UNESCO konferencián (Rights of Peoples, Diritti dei Popoli, Droits des Peuples, Edited by G.B. Kutukdjian–A. Popisca, Padova, 1991. 192. p.)

⁶² Lásd Bokorné Szegő Hanna: A kisebbségek védelme az európai struktúrákban, Acta Humana 1993. No 12–13. 79. p.

mivel ilyen jogot a kisebbségi kollektívák számára ezek a szerződések sem biztosítottak, ezért *a nemzetiségek nem "igazi" alanyai, csak kedvezményezettjei a kisebbségi jogoknak*, mely az államok részére ír elő kötelezettséget a szerződésben részes más államok irányában.

Az egyes embercsoportok számára biztosított kollektív jogok igazi megjelenését ennél fogva *a népeket és nemzeteket megillető önrendelkezési jog* keletkezésétől számíthatjuk. Az önrendelkezési jog a XX. század terméke; az első jogszabály, amelyben megjelent az ENSZ Alapokmánya volt. Az Alapokmány azonban csak megemlítette, de nem szabályozta részleteiben az önrendelkezési jogot.⁶³ Ennek pontos tartalma csak később alakult ki, s máig vitás, hogy melyek a pontos jellemzői e jog alanyának, azaz a népnek és a nemzetnek. Miután ezt nemzetközi jogszabály nem határozza meg, erre csak tudományos elméletek vannak, melyek objektív vagy szubjektív ismérvek alapján próbálják ezt a fogalmat megközelíteni.⁶⁴ A nép fogalmának meghatározására kollektív erőfeszítések is történtek.

A népek jogaival kapcsolatos nemzetközi jogi kérdések tisztázására az UNESCO három tudományos konferenciát szervezett (1985-ben Hararében, 1987-ben Canberrában és 1989-ben Párizsban), ahol többek között a nép fogalmának a meghatározásával is foglalkoztak. A párizsi konferencia záróközleménye szerint a nép egy olyan embercsoport, amelyik az alábbi jellemvonások összességével vagy azok többségével rendelkezik:

- a) közös történelmi hagyomány;
- b) faji vagy etnikai azonosság;
- c) kulturális azonosság;
- d) nyelvi egység;
- e) vallási vagy ideológiai hasonlóság (affinité);
- f) területi összefüggés;
- g) közös gazdasági élet.⁶⁵

A jelen tanulmányban nincs lehetőség ennek az érdekes kérdésnek bővebb kifejtésére, itt csak annak megállapítására szorítkozom, hogy *minden népre egyformán kiterjedő és minden kontinensre érvényes fogalom valószínűleg nem is adható.*⁶⁶

Ami az önrendelkezési jog tartalmát illeti, erre nézve az emberi jogokról szóló 1966-ban elfogadott két egyezségokmány azonos szövegű 1. cikke szól, amely szerint:

⁶³ Az Alapokmány mindössze két helyen említi az önrendelkezési jogot. Az 1. cikk 2. pontja szerint az ENSZ célja, hogy "a nemzetek között a népeket megillető egyenjogúság és önrendelkezési jog elvének tiszteletben tartásán alapuló baráti kapcsolatokat fejlessze..." Ezenkívül az 55. cikk bevezetője a nemzetközi gazdasági és szociális együttműködéssel kapcsolatosan említi meg az önrendelkezési jog létezését: "Abból a célból, hogy létrejöhessenek az állandóságnak és jólétnek azok a feltételei, amelyek a nemzetek között a népeket megillető egyenjogúság és önrendelkezési jog elvének tiszteletben tartásán alapuló békés és baráti kapcsolatokhoz szükségesek, az Egyesült Nemzetek elő fogja mozdítani..."

⁶⁴ Lásd erről D. Thüner: *Das Selbstbestimmungsrecht der Völker. Mit einem Exkurs zur Jurafrage*, Bern, 1976. 21. és köv. p.; S. Calogeropoulos-Stratis: *Fondement et évolution historique du droit des peuples à disposer d'eux-mêmes*, in: *Mélanges Marcel Bridel* Lausanne, 1968. 44. és köv. p.; J. P. Northey: *La notion de peuple en droit international*, in: *Réalités du droit international contemporain*, Reims, 1976. 117–278. p.

⁶⁵ *Rights of Peoples...* 205. p.

⁶⁶ Hasonló pesszimista állásponton van F. Ouguergouz is az emberi jogok Afrikai Kartájáról írt nagy monográfiájában. (*La Charte Africaine des Droits de l'Homme et des Peuples*, Paris, 1993. 132–133. p.)

"1. Minden népnek joga van az önrendelkezésre. E jog értelmében a népek szabadon határozzák meg politikai rendszerüket és szabadon biztosítják gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésüket.

2. Célja elérése érdekében minden nép – a kölcsönös előnyök elvén alapuló nemzetközi gazdasági együttműködésből és a nemzetközi jogból eredő kötelezettségeinek tiszteletben tartásával – szabadon rendelkezik természeti kincseivel és erőforrásaival. Semmilyen körülmények között sem fosztható meg valamely nép a létfenntartásához szükséges eszközeitől."

Az emberi jogokról szóló két egyezmény közös első cikkének értelmezése körül a nemzetközi jog tudományában élénk vita folyik, erre kitérni a jelen cikk keretében sem idő, sem szükség nincs,⁶⁷ itt csupán azt a kérdést kell megvizsgálni, hogy ki az alanya az önrendelkezési jognak, nevezetesen az államok, vagy a népek jogalanyok-e?

Az a tény, hogy ezt a jogot az emberi jogokat rögzítő egyezmények tartalmazzák, kétségtelenné teszi, hogy az önrendelkezési jog az *emberi jogok egyik megjelenési formája*,⁶⁸ amely többek szerint az egyént megillető egyéni jogok *előfeltétele*.⁶⁹ Erre az álláspontra helyezkedett az 1989. évi párizsi UNESCO konferencia záróközleménye is,⁷⁰ amely egyébként a népek jogát az emberi jogoktól megkülönböztethetőnek tartja, legalább is ami történeti keletkezését és forrásait illeti.⁷¹

Az önrendelkezési jog tehát *olyan kollektív jog*, melynek alanya a nép vagy a nemzet, és ez utóbbiak joga James Crawford szerint nem állami jog, hanem olyan csoportjog (group rights), amely azért a nemzetközi jog kategóriájába tartozik.⁷² Az önrendelkezési jog olyan nemzetközi jogosultság, amelyet a gyarmati függésben lévő,

⁶⁷ Az önrendelkezési jog tartalmának értelmezéséről lásd J. *Charpentier*: Autodetermination et decolonisation, in: *Mélanges offerts à Charles Chaumont*, Paris, 1984. 117. p., B. *Graefrath*: A Necessary Dispute on the Contents of the Peoples Right to Self-Determination, D.D.R. Committee for Human Rights, Bulletin 1. 1981. és köv. p., D. *Murswiek*: The Issue of a Right of Secession – Reconsidered, in: *Modern Law of Self-Determination*, edited by Ch. Tomuschat, Dordrecht. Boston. London 1993. 20. és köv. p., C. *Buchheit*: Secession. The Legitimacy of Self-Determination, New Haven and London, 1978. különösen 43. és köv. p., M. *Seara Vazquez*: Derecho internacional público, Mexico 1979. 6. ed. 86–87. p., S. A. *Williams*–A. L. C. *Mestral*: An Introduction to International Law, Chiefly as Interpreted and Applied in Canada, Toronto 1979. 47. p., *Bokorné Szegő H.*: Az önrendelkezési jog nemzetközi jogi tartalma a gyarmati rendszer felbomlásának tükrében, in: *Állam- és Jogtudomány 1965*. 330. és köv. p.; D. B. *Levin*: Princip szamoopregyelenija nacij v mezsdunarodnom prave, in: *Szovetszkij Jezsegodnik Mezsdunarodnogo Prava*, 1962. Moszkva, 1963. 25–45. p.; Nagy Károly: Néhány megjegyzés az önrendelkezési jogról, *Különlenyomat a Kemenes Béla Emlékkönyvből Szeged*, 1993. 316–319. p.

⁶⁸ Ezen a nézetén van pl. Ch. *Tomuschat*: Rights of peoples, human rights and their relationship within the context of Western Europe, in: *Rights of Peoples...* 64. p. Részletesen elemzi ezt a kérdést J. A. *Obicla Chabaud*: El Derecho Humano de la Autodeterminación de los Pueblos, Madrid 1985. Az önrendelkezési jog megsértését az alapvető emberi jogok megsértésének minősítette az ENSZ Kögyűlése is. (Lásd 2787.(XXVI) sz. 1971.dec.6-i határozatot, J. *Djonovich*: United Nations Resolutions, Series I. Resolutions Adopted by the General Assembly, Vol.XIII. 1970–1971. 438–439. p.)

⁶⁹ Így ezen a nézetén van A. *Michalska*: Rights of peoples and human rights in international law, in: *Rights of Peoples...* 58. p. vagy F. *Batailler-Demichel*: Droits de l'homme et droits des peuples dans l'ordre international, in: *Mélanges offerts à Charles Chaumont*, Paris, 1984. 24. p.

⁷⁰ A záróközlemény megállapítja: "L'être humain ne peut pleinement jouir de ses droits si le peuple auquel il appartient ne peut exercer les siens tels que le droit à l'existence, à l'autodetermination, à l'identité culturelle, au développement économique, etc." (Lásd *Right of Peoples...* 202. p.)

⁷¹ "Les notions de droits des peuples et de droits de l'homme sont distinctes. Chacune est un aspect du débat international sur les "droits" et chacune, en dernière analyse, concerne la personne humaine, mais ces deux concepts ne doivent pas être confondus." (Lásd *Rights of People...* 202. p.)

⁷² Ezt fejtette ki Crawford 1987-ben a Canberrában tartott UNESCO symposium alkalmával (lásd *Final Report of Canberra, Rights of Peoples...* 184–185. p.)

idegen hatalom vagy fajüldöző rezsim alá vetett nép *önmaga* érvényesíthet és e célból vívott fegyveres harca is jogos. Ezt mondja ki számos ENSZ-határozat⁷³ vagy az el nem kötelezett országok számos értekezlete, mint pl. az 1964-ben Kairóban tartott csúcstalálkozó.⁷⁴ Ennek megfelelően az agresszió meghatározásáról az ENSZ Közgyűlése által 1974. december 10-én hozott 3314 (XXIX) számú határozat 7. cikke értelmében nem minősül agresszióknak, tehát tilos támadó cselekménynek, ha az erőszakkal elnyomott népek fegyveres harcot kezdenek önrendelkezési joguk érvényesítése érdekében az őket elnyomókkal szemben, azaz az ilyen népeknek és nemzeteknek *nemzetközi cselekvési képességük* is van az önrendelkezési jog érvényesítésére. Az általuk vívott felszabadítási háborút – mely formailag egy államon belül folyik, hiszen a gyarmat tipikusan az anyaország tengeren túli területe – a 3103 (XXVIII) számú, 1973. december 12-én elfogadott közgyűlési határozat értelmében úgy kell tekinteni, *"...mint nemzetközi fegyveres konfliktusokat, melyekre az 1949. évi genfi egyezmények vonatkoznak"*.⁷⁵ Ebből következően függetlenségükért küzdve *a népek és nemzetek alanyai a háborúra vonatkozó nemzetközi jogi szabályoknak is*. Mivel a népek – éppen úgy, mint az államok – maguk közvetlenül nem fejthetnek ki nemzetközi jogilag releváns cselekményeket,⁷⁶ így nevükben és helyettük az általuk létrehozott *felszabadítási szervezetek* járnak el, amelyek szerepe hasonló az államokat képviselő szervekhez. Ilyen felszabadítási szervezet számos gyarmati nép esetén létrejött, mint pl. a Portugál-Guinea felszabadításáért küzdő PAIGC,⁷⁷ a namíbiai nép függetlenségéért harcoló SWAPO,⁷⁸ vagy a volt Spanyol-Szahara népét képviselő Polisario⁷⁹ stb. Ezeket a szervezeteket sok állam is elismerte, így pl. az 1973-ban alakult Polisario-t 1984-re már 56 állam ismerte el,⁸⁰ egyes szervezeteket az ENSZ is elismert⁸¹ és üléseire megfigyelőként meghívott, mint pl. a Palesztin Felszabadítási Szervezetet.⁸²

⁷³ Így pl. az ENSZ Közgyűlés 1973. dec. 12-én hozott 3103/XXVII. számú határozata kimondja: "1. The struggle of peoples under colonial and alien domination and racist regimes for the implementation of their rights to self-determination and independence is legitimate and is full accordance with the principles of international law." (Vö. J. Djonovich: i.m. Vol. XIV. 512. p.) A felszabadítási harcok jogszerűségére utalnak más közgyűlési határozatok is, pl. az 1989. dec. 8-án elfogadott 4481. számú határozat, mely szerint a Közgyűlés "...Réaffirment la légitimité de la lutte que les peuples et leurs mouvement de libération mènent pour leur indépendance, leur intégrité territoriale, leur unité national..." (A határozatot közli Rivista di Diritto Internazionale, 1990. 223. p.)

⁷⁴ "Colonized peoples may legitimately resort to arms to secure the full exercise of their right to self-determination and independence if the colonial powers persist in opposing their natural aspirations." (Indian Journal of International Law, 1964. 503. p.)

⁷⁵ D. J. Djonovich: i.m. Vol. XIV. 1973–1974. 512. p.

⁷⁶ Ezt szögezi le a párizsi tudományos UNESCO értekeztet záróközleményének 30. pontja: "La notion de peuple, comme la notion d'Etat désigne une collectivité qui ne peut agir que par représentation." (Rights of Peoples... 207. p.)

⁷⁷ Partido Africano da Independencia de Guiné e Cabo Verde.

⁷⁸ South West Africa People's Organization.

⁷⁹ Frente Popular para Liberación de Saguia el-Hamra y Río de Oro.

⁸⁰ Lásd H. A. Wilson: International Law and the Use of Force by National Liberation Movements, Oxford, 1988. 115. p.

⁸¹ Az ENSZ Közgyűlése 3111(XVIII) számú határozatában megállapította, hogy "...the national liberation movement of Namibia, the South West Africa People's Organization is the authentic representative of the Namibian peoples..." (D. J. Djonovich: i.m. Vol. XIV. 1972–1974. 464. p.)

⁸² A Közgyűlés 1974. nov. 22-én a 3237(XXIX) számú határozatában kimondta: "L'Assemblée générale ...

1. Invite l'Organisation de libération de la Palestine à participer aux sessions et aux travaux de l'Assemblée générale en qualité d'observateur;

A népek és nemzetek tehát bizonyos nemzetközi jogalanyisággal és cselekvőképességgel rendelkeznek⁸³ az önrendelkezési jog és a háború joga szempontjából, kérdés, hogy vannak-e egyéb jogaik is?

Az alapvető emberi jogok ún. *harmadik generációjának* megjelenésével⁸⁴ olyan jogok jöttek létre, melyek alanyának a népeket tekintik. Így a népek jogairól 1987-ben Canberrában rendezett tudományos UNESCO konferencián ilyen univerzális, a népeket megillető jognak minősítették a résztvevők a népek jogát természetes erőforrásaihoz (az emberi jogok egyetemes okmányainak 1. cikke alapján), a népek jogát a létezéshez (az 1948. évi genocídiumról szóló egyezmény alapján).⁸⁵ Ilyen egyetemes nemzetközi jognak minősítette ezen kívül a fejlődéshez való jogot az ENSZ Közgyűlés 1986. évi határozata.⁸⁶ Ezen kívül a regionális nemzetközi jog, nevezetesen az Emberek és Népek Jogainak Afrikai Kartája is számos, a népeket megillető jogot szabályoz.⁸⁷ Megállapítható tehát, hogy a népeket és nemzeteket nem csupán az önrendelkezési jog szempontjából lehet nemzetközi jogalanyoknak tekinteni. Igaz, hogy némely, a népek jogának minősített jogot, pl. a fejlődéshez vagy a megfelelő természeti környezethez való jogot nem lehet kikényszeríteni, de ennek egyszerűen az az oka, hogy ezeket a jogokat természetüknél és tartalmuknál fogva senki sem, így az államok sem tudnák konkrétan érvényesíteni.

2. Invite l'Organisation de libération de la Palestine à participer aux sessions et aux travaux de toutes les conférences internationales convoquées sous les auspices de l'Assemblée générale en qualité d'observateur." (Vö. Rivista di Diritto Internazionale, 1975. 367–368. p.)

⁸³ H. A. Wilson ezzel kapcsolatban azon a nézeten van, hogy a jogalanyisággal maga a felszabadítási szervezet rendelkezik, ez azonban tévedés, illetve olyan állítás, mintha azt mondanánk, hogy államok esetén nem az állam, hanem annak szerve, pl. kormánya rendelkezik a nemzetközi jogalanyisággal. (Vö. H. A. Wilson: i.m. 127. p.)

⁸⁴ Lásd erről Mavi Viktor: Szolidaritási jogok vagy az emberi jogok harmadik nemzedéke? Állam- és Jogtudomány XXX. 1–2.sz. 151–173. p.; R. A. Tuzmuhammedov: Tretye pokolenie prav cselovéka i pravo narodov. Szov. Gosz. Pravo 1986. 106–113. p.; Ph. Alston: A Third Generation of Solidarity Rights: Progressive development or obfuscation of international human rights. Netherlands International Law Review 1982. 307. és köv. p.; D. U. Vargas: La troisième génération des droits de l'homme. Recueil des Cours, 1984. I. Tome 184. 359. és köv. p.

⁸⁵ Rights of Peoples... i.m. 192. p.

⁸⁶ A határozat a fejlődéshez való jogot úgy minősítette, mint "...an inalienable human right by virtue of which every human person and all peoples are entitled to participate in contribute to and enjoy, economic, social, cultural and political development. (Előbb i.m. 192–193. p.) A bőséges nemzetközi jogi irodalomból lásd A. Peller: Le droit international du développement, Paris, 1978., V. Umbricht: Right to development, in: Colloque de l'Academie de droit international de la Haye, 1979. Leyde, 1980. 94–98. p., ugyanitt R. Zacklin: The right to development at the international level; some reflection on its sources content and formulation, 115–120. p., M. Diez de Velasco: La dimensiones internacionales del derecho al desarrollo como derecho humano, New York, 1978., I. V. Nykolajko: Sztanovlenie prava na razvityie v szovremenennom mezsdunarodnom prave, Szovjetszkij Jezsegodnik Mezsdunarodnogo Prava 1987. Moszkva, 1988. 121–133. p.

⁸⁷ Lásd erről Messanvi Foli: Problems of the rights of peoples their historical and practical significance, in: Rights of Peoples... 95. és köv. p., H. Andriamambavola Andriamihaja: The relationship between peoples' right and human rights in the context of the countries of Africa, in: Rights of Peoples... 107. és köv. p., F. Ougergouz: i.m. különösen 131. és köv. p.; R. Nasila Selasini: Africa and Regional Protection of Human Rights. A Study of the African Charta on Human and Peoples' Rights, Roma, 1985.; Blutman László: Népek jogai – emberi jogok, Acta Humana 1991. No 3. 3. és köv. p.; ugyanő: Peoples Rights as Human Rights. Problematic Aspects. Acta Universitatis Szegediensis Tom. XLI. Fasc. 4. Szeged, 1992.

Ha bizonyos esetekben nemzetközi jogalany lehet az egyén, továbbá az egyéneknek egy nagyobb csoportja, mint a nép, úgy logikusan felmerül az is, hogy a Földön élő emberek összessége, mint egész, tehát maga az emberiség lehet-e a nemzetközi jog alanya?

Az emberiség esetleges jogalanyiságának kérdése egyes nemzetközi szerződések azon rendelkezéseivel kapcsolatosan vetődött fel, amelyek "az emberiség közös öröksége" (common heritage of mankind, patrimoine commun de l'humanité) kifejezést használják. Személy szerint pedig ezt az elvet egyrészt az argentin A. Armando Cocca nemzetközi jogászhoz, másrészt Arvid Pardo máltai ENSZ-képviselő nevéhez szokták kötni, akik 1967-ben először használták ezt a kifejezést.⁸⁸ Más nézetek szerint Wan Waithayakon thaiföldi herceg mondta először 1958-ban az első tengerjogi konferencián, hogy a tenger az emberiség közös öröksége.⁸⁹ A gondolat, hogy vannak olyan javak, melyek mindenkit megilletnek, ennél mindenestre sokkal régiebb, A. G. de Lapradelle már a múlt század végén hangsúlyozta, hogy a tenger minden része, így a parti tenger is, mindenkié, a parti állam ennek csak kezelője és hasznosítója.⁹⁰ A korai szerzőknél – mint Lapradelle-nél is láttuk – még nem válik teljesen ketté az emberiség és az államok nemzetközi közösségének fogalma, de azért külön megjelenik az emberiség, mint bizonyos javak birtokosa. Így 1910-ben T. W. Balch amerikai jogász a Spitzbergák jogi helyzetéről szólva, melyet nem tudott akkor még egyetlen állam sem megszerezni, úgy vélekedett, hogy az "...az egész emberiség közös birtoka";⁹¹ az Antarktiszt pedig a nemzetközi közösség közös birtokának minősítette.⁹² D. Bardonnet véleménye szerint az 1912. évi Spitzberga szerződés tervezetében jelentek meg először az emberiség közös tulajdona fogalmának legfontosabb jellemvonásai (mint a ki nem sajátíthatóság, azaz a res communis jelleg, vagyis, hogy mindenki megkülönböztetés nélkül használhatja és a semlegesítés elve, tehát, hogy csak békés célra lehet felhasználni).⁹³ Mivel azonban ez a tervezet nem valósult meg és a szigetcsoport 1920-ban Norvégiához került, nézetem szerint nem lett igazi precedens, annak ellenére sem, hogy ott ma a norvég szuverenitás olyan mértékben van korlátozva, hogy a Spitzbergák (Svalbard) helyzete tényleg nagyon hasonló a res communis omnium usus jellegű területekéhez.⁹⁴ Akárhogy is van, a közös örökség elvét azért lehet joggal Arvid Pardo nevéhez fűzni, mivel először ő fejtette ki részletesen, hogy ennek melyek a tartalmi jellemzői és ő tette a kérdést közismertté.⁹⁵

Az emberiség közös örökségének gondolata, mint máig ható precedens, először annak felismerésével vetődött fel, hogy *vannak olyan kulturális létesítmények és*

⁸⁸ Lásd R. Wolfrum: The Principle of the Common Heritage of Mankind, ZaöRV 1983. Vol.43. 312. p.; Nagy Boldizsár: Az emberiség közös öröksége: A rejtőzködő jogosított, in: Herczegh G.–Bokorné Szegő H.–Mavi V.–Nagy B.: Az államok nemzetközi közösségének változása és a nemzetközi jog, Bp. 1991. 115. p.

⁸⁹ F. Ouguergouz: i.m. 201. p. 380.sz. jegyzet.

⁹⁰ A. G. de Lapradelle: Le droit de l'Etat sur la mer territorial, RGDI 1898. 321. p.

⁹¹ T. W. Balch: The Arctic and Antarctic Regions and the Law of Nation, AJIL 1910. Vol.4. 274. p.

⁹² "Common possessions of all the family of nations" (T. W. Balch: i.m. 275. p.)

⁹³ D. Bardonnet: Le projet de convention de 1912 sur le Spitzberg et le concept de patrimoine commun de l'humanité, in: Humanité et droit international, Mélanges René-Jean Dupuy, Paris, 1991. különösen 25–31. p.

⁹⁴ Lásd erről W. Ostreng: Politics in High Latitudes. The Svalbard Archipelago, London 1978.

⁹⁵ Lásd erről A. Ch. Kiss: La notion de patrimoine commun de l'humanité, Recueil des Cours, 1982. II. tome 175. p. és W. Graf Vitzthum: Die Bemühungen um ein Regime des Tiefseebodens, ZaöRV 1978. 760. és köv. p.

alkotások, melyek nem csupán ahhoz az államhoz tartoznak, amelynek területén vannak, hanem az egész emberiség kultúrájának kincsei. Ilyenek pl. Velence, a gizehi piramisok, Angkor ókori építményei vagy Leonardo da Vinci festményei stb. Az ilyen értékek megőrzése és védelme az 1946-ban létrejött UNESCO egyik fő célkitűzése, mely e téren számos ajánlást és egyezményt kezdeményezett. Létrehozott ezenkívül egy listát, mely az államok ajánlása alapján azoknak a speciális védelmet igénylő nemzetközi kulturális javaknak a felsorolását tartalmazza, melyek a kulturális világörökség részei. Az UNESCO kezdeményezésére több olyan egyezmény jött létre, amely védelemben részesíti a világörökség részének tekinthető kulturális javakat, így már az 1954. évi egyezmény a kulturális javak háború idején való védelméről kimondja, hogy minden nép hozzájárul a világ kultúrájához és ennél fogva egy nép kultúrája elleni támadás az egész emberiség kulturális öröksége ellen irányul.⁹⁶ Az emberiség kulturális öröksége kitétel szerepel az UNESCO által kezdeményezett, a világ kulturális és természeti örökségének védelméről szóló 1972. évi párizsi egyezményben is (1985. évi 21.tvr.), amelynek bevezetője szerint bizonyos kulturális és természeti javakat "...kiemelkedő jelentőségüknek fogva az egész emberiség örökségének részeként kell megőrizni".

Ezek a világörökséget képező kulturális javak a területi állam teljes szuverenitása alá esnek, amely azt köteles megőrizni és karbantartani az egész emberiség javára. Hasonló gondolat jutott kifejezésre *az emberi környezet védelmével* kapcsolatban is, amikor az 1972-ben elfogadott stockholmi nyilatkozat értelmében a Föld természetes erőforrásait, ideértve a levegőt, a vizet, a földet, a flórát és a faunát, meg kell őrizni a jövő generáció érdekében. Az 1991. évi riói egyezmény a biológiai sokféleség megőrzéséről pedig ezt a sokféleség megőrzését az egész emberiség "közös ügyének" tekinti.⁹⁷

Az "emberiség" kitétel szerepel *a világűrre* vonatkozó szerződésekben is, így az 1967. évi első világűr-egyezmény I. cikke szerint: "A világűr kutatását és felhasználását, beleértve a Holdat és más égitesteket, minden ország javára és érdekében kell folytatni, tekintet nélkül az ország gazdasági vagy tudományos fejlettségének szintjére, és azt az egész emberiség közös vállalkozásának kell tekinteni...". Az V. cikk szerint pedig "...az űrhajósokat az emberiségnek a világűrbe küldött követeknek tekintik..." Kifejezetten az emberiséget tekinti az 1979. évi Hold-egyezmény 11. cikke a Hold kiaknázása kedvezményezettjének, amikor megállapítja, "1. A Hold és természeti erőforrásai az emberiség közös örökségét képezik..." A 4. cikk pedig megismétli az 1967. évi űregyezmény 1. cikkét ("A Hold kutatása és felhasználása az egész emberiség közös vállalkozása..."). Mindez nem érinti azt az általános nemzetközi jogi elvet, hogy maga a világűr res communis omnium usus, melyet mindenki rendeltetésszerűen szabadon használhat, azzal értéke nem csökken. A Hold természeti kincsei és erőforrásai azonban nem végtelenek, azok kimeríthetők, megőrzésükre tehát különös gondot kell fordítani.⁹⁸

⁹⁶ Az egyezmény részletes elemzését lásd S. E. Nahlik: La protection internationale des biens culturels en cas de conflit armé, Recueil des Cours, 1967. I. tome 120. 120. és köv. p.

⁹⁷ Lásd erről bővebben F. Burhenne-Guilmin and S. Casey-Lefkowitz: The Convention on Biological Diversity: A Hard Won Global Achievement, in: Yearbook of International Environmental Law, Vol. 3. 1992. London.Dordrecht.Boston 1993. 43–59. p.

⁹⁸ Az emberiség közös öröksége fogalmát a Hold-egyezménnyel kapcsolatosan részletesen elemzi V. M. Posztisev: Konceptija obscsego naszedija cselovecsesztva primenitelno k Lune i jeje prirodnim resurszám, in: Szovetszkij Jezsegodnik Mezsdunarodnogo Prava, 1987. Moszkva, 1988. 223–248. p.

Az emberiség közös örökségének elve felbukkan az ún. *geostacionárius műholdpályákkal* kapcsolatosan is. A távközlési mesterséges holdakat a Föld forgásával egy irányban, az Egyenlítő mentén 35.800 km magasságban kell fellőni, így együtt mozogva a Föld forgásával, annak mindig egy meghatározott pontja fölött "állnak" és így az általuk szétsugárzott energiák, rádió vagy televízió műsorok, mind az északi, mind a déli féltekén jól foghatóak. Könnyű belátni, hogy az Egyenlítővel párhuzamos és azonos magasságú műholdpályák száma nem végtelen, a mesterséges holdaknak egymástól bizonyos távolságra kell lenniök, hogy ne zavarják egymás működését. Néhány (összesen nyolc) egyenlítő menti állam (pl. Brazília, Indonézia, Kenya, Kolumbia stb.) a területe feletti geostacionárius pályát saját természeti kincsének minősítette egy 1976-ban, Bogotában kiadott nyilatkozatban, ugyanakkor a *nyílt tenger feletti pályákat* ezek az államok az emberiség közös örökségének minősítették.⁹⁹ Az emberiség közös örökségének gondolata más regionális szabályban is megjelent. Így az 1981-ben elfogadott Emberek és Népek Jogainak Afrikai Kartája a 22. cikkben a *népek jogai* közé sorolja az emberiség közös örökségének élvezetét,¹⁰⁰ anélkül, hogy pontosan meghatározná, hogy ez mint jelent és főleg mire terjed ki.

A Holdhoz hasonló helyzetben van az *Antarktiszt*, ahol az 1959. évi egyezmény az egyes államok területi igényeit "befagyasztotta" és ezt a lakatlan kontinenset *res communis omnium* ususnak minősítette. A fejlődő országok részéről volt ugyan egy tendencia, amely a kontinens erőforrásait az emberiség közös örökségének kívánta minősíteni¹⁰¹ és mivel ez a kitétel az 1959. évi Antarktiszt szerződésben nem szerepel – ott csupán arról van szó a bevezetésben, hogy "...az egész emberiség érdeke, hogy az Antarktiszt örökké és kizárólag békés célok érdekében használják és ne váljék nemzetközi nézeteltérés szinterévé vagy tárgyává" – számos fejlődő ország javasolta, hogy változtassák meg az Antarktiszt szerződés idevonatkozó cikkét. Amikor azonban 1988-ban az ENSZ Közgyűlésén ez a kérdés szavazásra került, az Antarktiszt egyezményt aláíró államok többsége nem vett részt a szavazásban, elutasítván, hogy a közös érdek kifejezést az "emberiség közös öröksége" váltsa fel.¹⁰² Ez a rendelkezés semmilyen jogot nem teremt az emberiség számára, csupán a szerződésben résztvevő államok békés felhasználásra való kötelezettségét rögzíti. Felmerülhet még, hogy az emberiség közös örökségének tekinthetők-e esetleg az Antarktiszt ásványi kincsei és erőforrásai.¹⁰³ Az Antarktiszt ásványi kincseinek kiaknázásáról 1988-ban Wellingtonban kötött egyezmény nem egyértelmű e tárgyban; bevezetőjének harmadik bekezdése – az 1959. évi egyezmény bevezetőjének szavait ismételve – a békés felhasználást az egész emberiség érdekének tekinti, a bevezetés utolsó bekezdése viszont már a nemzetközi közösség, azaz az államok érdekeiről beszél¹⁰⁴ és így egyenlőségjelet tesz e két, különböző fogalom között.

⁹⁹ Lásd A. Ch. Kiss: i.m. 159. p.

¹⁰⁰ 22. cikk 1. Tous les peuples ont droit à leur développement économique social et culturel dans le respect strict de leur liberté et de leur identité, et à la jouissance égale du patrimoine commun de l'humanité.

¹⁰¹ Lásd R. Rich: A Minerals Regime for Antarctica, International and Comparative Law Quarterly, 1982. Vol.31. 713. p.

¹⁰² Lásd G. Guillaume: La statut de l'Antarctique, in: Mélanges René-Jean Dupuy, Paris 1991. 173–174. p.

¹⁰³ Ezt a gondolatot veti fel A. Ch. Kiss: i.m. 226. p.

¹⁰⁴ A szerződő felek: "Persudées qu'une réglementation effective des activités relatives aux ressources minérale, de l'Antarctique est de l'intérêt de la communauté internationale dans son ensemble."

Ha maga az Antarktisz nem is minősül esetleg az emberiség közös örökségének, a körülötte levő, földrajzi értelemben vett kontinentális talapzat és tengerfenék ebbe a kategóriába sorolható. Az Antarktisz ugyanis jelenleg nem államterület, hanem *res communis omnium* usus, a nemzetközi jog értelmében vett kontinentális talapzattal viszont csak valamely állam rendelkezhet.¹⁰⁵ Így amíg az egyes államoknak az Antarktiszra vonatkozó területi igényét a többi állam nem ismeri el, addig ott nem lehet szó valamely államhoz tartozó kontinentális talapzatról sem. Ennélfogva a déli kontinenset körülvevő földrajzi talapzat és tengerfenékekkel a később említendő Nemzetközi Tengerfenék Hatóság rendelkezik. Ennek megfelelően ezen terület természeti kincsei és erőforrásai – melyek elvileg kimeríthetők – mint az emberiség közös öröksége megőrzendőek a jövő nemzedék számára.

A világűr és az Antarktisz jogi helyzetéhez teljesen hasonló folyamat zajlott le a tengerek tekintetében is. A nyílt tenger, a nemzetközi szokásjog szerint, már hosszú idő óta mindenki által szabadon használható terület, melyet egyetlen állam sem sajátíthat ki. Ezt a helyzetet erősítette meg az ENSZ 1982-ben elfogadott tengerjogi egyezménye is, de némileg módosította a térség használatának lehetőségeit. A nemzetközi szokásjog értelmében ugyanis az egyezményt megelőzően a nyílt tengeren *hadműveleteket* is lehetett folytatni és a mai napig *részletes szabályok vannak a tengeri hadviselésre*. Az új tengerjogi egyezmény – mely már hatályba is lépett – 88. cikke szerint: "A nyílt tenger békés célokra van fenntartva". Ilyen módon nyílt ellentét keletkezett az univerzális nemzetközi jog egyes szabályai között.

Új szabályozást hozott a tengerjogi egyezmény a nyílt tenger alatti *tengerfenék* és annak altalaja kiaknázásával kapcsolatosan is. A korábbi szabályok szerint az államok nemcsak a parti tengerük medrét és a kontinentális talapzatukat aknázhatták ki, hanem egyénileg hasznosíthatták a nyílt tenger alatt levő tengerfenéket is, ha azt gazdasági és technikai fejlettségük lehetővé tette. Az ENSZ tengerjogi egyezménye az egyes állam joghatóságán már kívül eső tengerfenéket, az óceánok fenekét és az ezek alatt lévő altalajt a "Terület" kifejezéssel jelöli, amely az egyezmény 136. cikke értelmében az emberiség közös örökségének minősül. A 137. cikk pedig a Terület és erőforrásainak jogállásáról a következőket mondja:

"1. Egyetlen állam sem igényelhet vagy gyakorolhat szuverenitást vagy szuverén jogokat a Terület vagy erőforrásai valamely része felett, sem valamely állam, illetve természetes vagy jogi személy nem sajátíthat ki abból valamely részt. Sem szuverenítésra, vagy szuverén jogok gyakorlására vonatkozó ilyen igénye vagy azok gyakorlása, sem az ilyen kisajátítás nem ismerhető el.

2. *A Terület erőforrásai feletti minden jogot az emberiségre mint egészre ruháznak, melynek nevében cselekszik a Hatóság...*"¹⁰⁶ A 153. cikk értelmében: "A

(Az egyezmény szövegét közli: R.G.D.I.P. 1989. 182. és köv. p.) Az Antarktisz ásványi kincseinek kiaknázásáról lásd bővebben G. Larminie: The Mineral Potential of Antarctica: The State of the Art, in: The Antarctic Treaty System in World Politics, New York 1991. 79–94. p. és R. T. Andersen: Negotiating a New Regime: How CRAMRA Came Into Existence, u.o. 94–110. p., valamint R. Rich előbb idézett művét.

¹⁰⁵ A tételes szabályozás mellett ez tűnik ki a Nemzetközi Bíróságnak az északi-tengeri kontinentális talapzat ügyében hozott döntéséből is, mely szerint a kontinentális talapzat annak a parti államnak a területéhez tartozik, ahol az uralmat gyakorol. (I. C. J. Reports 1969. p. 43. pont.)

¹⁰⁶ A "Hatóság" az úgynevezett Nemzetközi Tengerfenék Hatóságot jelenti, melynek minden, a szerződést aláíró állam a tagja. (A tengerjogi egyezmény idézett részeinek nem hivatalos magyar szövegét lásd Dunay P.–Kardos G.–Kende T.–Nagy Boldizsár: Nemzetközi szerződések és dokumentumok, Bp. 165–166. p.)

Területen folytatott tevékenységeket a Hatóság szervezi meg, végzi el és ellenőrzi az emberiség mint egész nevében..." (Saját kiemeléseim)

Ezeknek az emberiségre vonatkozó szerződéses rendelkezéseknek az értelmezése számos érdekes kérdést vet fel, melyek részletezésére itt nincs mód,¹⁰⁷ ezért csak két kérdést vetnék fel, először azt, hogy mit is kell "az emberiség közös öröksége" kitételen érteni?

A. Ch. Kiss, Arvid Pardo és más nemzetközi jogászok véleményét összegezve az emberiség közös örökségének alábbi jellemvonásait sorolja fel:

- az államok nem szerezhetnek felette szuverenitást;
- az ide tartozó térségek és erőforrások csak békés célra használhatóak;
- létezik egy kezelési (igazgatási) rendszer, melyet a használók összessége gyakorol egy nemzetközi intézmény útján;
- a felhasználásnak ésszerűnek kell lennie, ha nem megújítható erőforrásokról van szó, azt kimerítés nélkül, a jövő szükségleteire tekintettel kell felhasználni;
- a felhasználásból származó előnyöket egyenlően kell szétosztani az államok között.¹⁰⁸

A második kérdés pedig, hogy ki az alanya ennek a közös örökségnek? Az idézett szerződési rendelkezésekből világosan kitűnik, hogy az emberiség nem azonos az államok összességével.¹⁰⁹ Ez kézenfekvőnek tűnik a tengerjogi egyezmény 137. cikk 2. pontjából, melyben az államok átruháznak bizonyos jogokat az emberiségre, mint egészre, az emberiség pedig – Nagy Boldizsár meghatározását használva – "...Földön élt, élő és megszületendő emberek, ezen emberek kapcsolatainak összessége, az emberi faj léte az időben, múltat, jelent és jövőt átfogóan".¹¹⁰ Az idézett felfogásból kiderül, hogy emberiség mint fogalom nincs sem helyhez, sem időhöz kötve, itt pedig elsősorban a jövőre utaló fogalom, hiszen a "közös örökséget" a jövő generáció számára kell megőrizni. Mivel jogokat átruházni csak egy másik jogalanyra lehet, az emberiség, mint új nemzetközi jogalany létezése nehezen tagadható,¹¹¹ sőt az a rendelkezés, hogy a Hatóság az emberiség nevében cselekszik, elvileg úgy is értelmezhető, hogy ezáltal az emberiség mint jogalany korlátozott cselekvőképességhez is jutott. A dolog azonban nem ilyen egyszerű. A Tengerfenék Hatóság mint nemzetközi szervezet az államok által

¹⁰⁷ Lásd pl. Nagy Boldizsár idézett munkáját, melyben hat kérdést tesz igen alapos vizsgálat tárgyává.

¹⁰⁸ A. Ch. Kiss: i.m. 135. p.

¹⁰⁹ Ezen a nézetten van Nagy Boldizsár: "...az emberiség közös örökségének kedvezményezettjei nem az államok, hanem az emberiség" (i.m. 121. p.). Ezzel szemben G. Abi-Saab úgy látja, hogy a nemzetközi közösségbe beletartozik az egész emberiség is és így a nemzetközi jog fokról-fokra "az emberiség belső jogává válik". (G. Abi-Saab: Humanité et communauté internationale dans la dialectique du droit international, in: Mélanges René-Jean Dupuy, Paris, 1991. 11. p.)

¹¹⁰ Nagy Boldizsár: i.m. 119. p.

¹¹¹ Ezt a nézetet ma már sokan képviselik a nemzetközi jog tudományában, így A. A. Cocca (álláspontját idézi R. Wolfrum: i.m. 312. p. 1. jegyzet), A. Ch. Kiss (i.m. 235–236. p.), Nagy Boldizsár (i.m. 129. p.), M. Marcoff (Traité de Droit international public de l'espace, Fribourg, Genève, Paris, New York 1973. 272. és köv. p.), F. G. Ruscom (Regime of the Property of the Natural Resources on the Moon and Other Celestial Bodies. Idézi: H. Bittlinger: Menschen im Weltraum in: Handbuch des Weltraumrechts, Köln Berlin Bonn München 1991. 217. p.). Ezzel szemben J. A. Barberis úgy látja, hogy egy pusztán deklaráció még nem teremt jogalanyiságot az emberiség számára (i.m. 43. p.). Még ennél is kategorikusabban tagadja az emberiség jogalanyiságát A. Bueckling, aki szerint az emberiség nem új jogalany, semmilyen tulajdonság vagy egyéb jogot nem tud szerezni és az emberiségnek nincs is nemzetközi jogi fogalma. (A. Bueckling: Die Freiheiten des Weltraumrechts und ihre Schranken, in: Handbuch des Weltraumrechts, Köln Berlin Bonn München 1991. 97. p.)

létrehozott szervezet és ha az államok az emberiség képviselőjének is tekintik, melyre ráruházták az erőforrások feletti jogokat, a közvetlen cselekvés joga a tagállamok illetve a Hatóság szervei (Közfűlés, Tanács) kezében marad. *Az emberiség olyan örökös, mely sohasem lesz tulajdonos.* Örökös érdekeit ugyan egy nemzetközi szervezet képviseli, de azt a konkrét kérdést, hogy adott esetben az emberiség javára járt-e el a Hatóság vagy sem, nem az "emberiség, mint egész" fogja eldönteni. Erre tényleges lehetősége csak az államoknak vagy azok összességének van, ami felveti a jelen tanulmányban megvizsgálandó utolsó kérdést: jogalany-e az államok nemzetközi közössége?

VI.

Először is az a kérdés tisztázandó: mit is jelent a nemzetközi közösség?

A nemzetközi közösség keletkezésének ideje pontosan nem állapítható meg. R. Ago ezt az időpontot a IX. század tájékára teszi,¹¹² míg A. Truyol y Serra a közösség keletkezését az "európai" nemzetközi jog megjelenésével köti össze és ez szerinte az 1648. évi vesztfáliai békével kezdődött.¹¹³ A közösség valójában már korábban, az egységes keresztény vallással létrejött, melyet G. Abi-Saab úgy jellemez, hogy egyszerre volt feudális, teokratikus és hierarchikusan felépített, élén a német-római császárral és a pápával,¹¹⁴ területileg pedig Nyugat- és Közép-Európát, Dél-Nyugat Ázsiát és Észak-Afrikát (főleg Bizánc révén) foglalta magában.¹¹⁵ Sokáig ez a közösség csak keresztény, és ennél fogva csak európai államokból állt, mely a nem keresztény államokat nem tekintette a nemzetközi jog alanyának, azok csak a jog tárgyai lehettek. Ebben az időben a jogot és ezzel együtt a nemzetközi jogot is úgy tekintették, mint amit Isten ajándékozott az embereknek. A jog tehát csak azokra terjedt ki, akik ezt a vallást elfogadták, vagyis csak azokat tekintették a jog alanyainak, akik keresztények voltak. Ebből logikusan következik, hogy a nemzetközi jog is csak a keresztény államok között volt érvényes, kizárólag ők alkották a keresztény közösséget. A vallásos felfogás eredményeként voltak tehát *a jogközösséghez tartozó és azon kívül álló államok.* A kívülálló államok csak a kereszténység felvételével kerülhettek be a jogközösségbe. Később az államoknak ez a vallási alapú megkülönböztetése megszűnt, mivel nem volt egységes a keresztény vallás maga sem és így idővel a közösséghez tartozás, illetve az azon kívülállás már nem vallási színezetben jelentkezett. A nem keresztény államok túlnyomó többsége gazdaságilag és a társadalmi fejlődés tekintetében elmaradott államok voltak és célszerűbbnek látszott, ha őket civilizálatlan "barbároknak" tüntetik fel a meghódításukra törekvő keresztény államok. A vallási alapon tett megkülönböztetés tehát eltűnt, de az államok közötti különbségtétel változatlanul fennállt és a vallási megkülönböztetést *a civilizáció foka szerinti megkülönböztetés*

¹¹² "...the beginning of the 9th century that we can establish the birth of a Community in which the separate sovereignties of Euro-Mediterranean area coexist." (R. Ago: Pluralism and the Origins of the International Law, in: The Italian Yearbook of International Law, Vol.III. 1977. Napoli, 1978. 13. p.

¹¹³ L'Expansion de la Société Internationale aux XIXe et XXe siècles, Recueil des Cours, 1965. III. tome 116. 105. p.

¹¹⁴ G. Abi-Saab: i.m. 3. p.

¹¹⁵ Vö. R. Ago: i.m. 13. p.

váltotta fel. Ennek a felfogásnak megfelelően J. Lorimer skót professzor 1872-ben megjelent művében (*The Institutes of International Law*) az emberiséget civilizált, barbár és vad emberiségre osztja fel.¹¹⁶ A "civilizált emberiség" jelentette nála a nemzetközi jogközösség államait, a "barbár emberiség" a jogközösségen kívül álló államokat, míg a "vad emberiségen" állammá még nem szerveződött emberi közösséget értett. A "civilizálatlan" minőség jogcímet jelentett a gyarmatosításra, hiszen a gyarmatosító úgymond a kultúrát terjesztette a "vad népek" között, akiknek területét jogszerűen elfoglalhatta, mivel jogilag "uratlan" területnek számított. Az államoknak "civilizáltakra" és "nem civilizáltakra" való felosztása a nemzetközi jog más képviselőinél is megtalálható.¹¹⁷ Ez a felfogás még a mai tételes nemzetközi jogban is kísért, így pl. a Nemzetközi Bíróság Statutumának 38. cikke a "civilizált nemzetek által elismert általános jogelvek" kitételt használja. *A közösségbe való belépést a már bennelevő államok elismerés útján tették lehetővé a közösségen kívüli államok számára*¹¹⁸ és ettől számították az új államok jogalanyiségét is. Így az idézett angol nyelvű nemzetközi jogi tankönyv (Oppenheim–McNair: *International Law*) 1928. évi kiadása a szerint az államiság önmagában nem jelent tagságot az államok családjában, a jogalanyisághoz a civilizált államok elismerése szükséges.¹¹⁹ A nemzetközi jogközösségbe való befogadás előfeltétele tehát az európai civilizáció elfogadása, az abba való asszimilálódás volt,¹²⁰ így ebben az időszakban H. Mosler szavaival élve, ez egy zárt közösség volt.¹²¹

Az államok közössége azonban nem volt teljesen zárt, mivel a történelem folyamán egyre bővült, így az Amerikai Egyesült Államok, majd a XIX. században a független latin-amerikai államok, mint új, keresztény államok nemzetközi elismerésük után a közösségnek gyorsan tagjai lettek. 1878-ban J. C. Bluntschli már úgy határozta meg a nemzetközi közösséget, hogy annak *minden állam tagja*.¹²² Ez a megállapítás akkor még nem volt általánosan elfogadott, de a valós helyzetet tükrözte, mivel ténylegesen nemcsak a jogközösségen belüli államok voltak a nemzetközi jog alanyai. Így pl. Törökországgal – mely iszlám hitű állam – az európai uralkodók már a vallási megkülönböztetés korában is szerződéseket kötöttek, vele diplomáciai és konzuli kapcsolatokat tartottak fenn, noha a nemzetközi jogi irodalomban elterjedt nézet szerint Törökország hivatalosan csak 1856-ban lett a nemzetközi közösség tagja. A közösség bővülése ezután állandó tendenciát jelent. F. von Liszt német professzor 1914-ben már 43 államot tart a közösség tagjának, ebből 21 volt európai, 21 amerikai és egy ázsiai (Japán), azonban további államokról [Kína, Perzsia, Sziám (mai nevén Thaiföld)] úgy

¹¹⁶ *The Institutes of International Law*, Edinburgh 40. p.

¹¹⁷ Így pl. J. *Westlake*: *International Law*, Cambridge, 1910. 40. p. A civilizált államok jogának minősíti az univerzális nemzetközi jogot J. C. *Bluntschli* is (*Das moderne Völkerrecht der Zivilisierten Staaten als Rechtsbuch dargestellt*, 1878).

¹¹⁸ Jól fejezi ki a nemzetközi közösségbe való belépés a jogalanyiség és az elismerés viszonyát *Thegze Gyula*: "...a nemzetközi közösség körében is az államoktól illetve ezek összességétől függ, hogy kit tekintenek nemzetközi jogalanyoknak... A jogalanyként való *elismerés* (helyesebben az *államok közösségébe való felvétel*)... egyébként nem önkényes. (Kiemelések az eredetiben.) (*Thegze Gy.*: *Nemzetközi jog*, Debrecen 1930. 151. p. 1. jegyzet.)

¹¹⁹ L. *Oppenheim–McNair*: i.m. 143–145. p.

¹²⁰ Vö. G. *Abi-Saab*: i.m. 7. p.

¹²¹ H. *Mosler*: *The International Society as a Legal Community*, in: *Recueil des Cours*, 1974. IV. tome 140. 23. p.

¹²² J. C. *Bluntschli*: i.m. 63. p.

nyilatkozik, hogy azok "készen állnak" a csatlakozásra, míg az afrikai Libériát és Etiópiát a közösségen teljesen kívülálló államnak tartotta.¹²³

Kikből áll ma a nemzetközi közösség? E kérdés megválaszolása attól függ, hogy a közösségnek milyen jellemzőit ismerjük el. Sok nemzetközi jogász úgy határozza meg ezt a közösséget, mint azoknak az államoknak az összességét, amelyek az egyetemes nemzetközi jogot magukra nézve kötelezőnek tartják. Ezen a nézeten van M. Diez de Velasco,¹²⁴ L. Cavaré,¹²⁵ N. Quoc Dinh–P. Dailler–A. Pellet,¹²⁶ C. Gutiérrez Espada.¹²⁷ Más megközelítésben az Állandó Nemzetközi Bíróság is úgy határozta meg a nemzetközi jogot, hogy azt minden, az államok közösségéhez tartozó állam között alkalmazzzák.¹²⁸

Mai viszonyok között már minden állam tagja a nemzetközi közösségnek, így értelmezi az ENSZ Alapokmányát az ENSZ Közgyűlésének 1970. október 24-én elfogadott határozata.¹²⁹ Eszerint az ENSZ Alapokmányában foglalt szuverén egyenlőség elve – többek között – azt jelenti: "Minden állam szuverén egyenlőséget élvez. Egyenlő jogokkal és kötelezettségekkel rendelkezik és egyenjogú tagja a nemzetközi közösségnek függetlenül gazdasági, társadalmi, politikai és egyéb különbségeiktől." Ebből következik az a magyar nemzetközi jogi irodalomban képviselt felfogás, hogy az államok közösségét a ma létező államok alkotják,¹³⁰ hogy tehát a jogközösség "az egymással kapcsolatban álló államok összessége".¹³¹

Az teljesen egyértelmű, hogy ma a közösségben minden állam benne van, de vajon lehetnek-e a közösségnek más, nem állami tagjai is? A kérdést az a széles körben elterjedt felfogás veti fel, amelyik a nemzetközi közösséget jogközösségnek tekinti. Így M. Lachs lengyel jogász szerint nehéz lenne tagadni egy nemzetközi jogközösség (communauté internationale juridique) létezését.¹³² A nemzetközi jogközösség (la comunidad jurídica internacional) kifejezést használja J. Barberis argentin nemzetközi jogász is,¹³³ és mint láttuk, ez volt a címe H. Mosler német nemzetközi jogász angol nyelvű hágai előadásának is. A "nemzetközi jogközösség" kifejezéssel főleg a

¹²³ F. von Liszt–M. Fleischman: Das Völkerrecht, zwölfte. Aufl. Berlin 1925. 6. p.

¹²⁴ 123. M. Diez de Velasco: Instituciones de Derecho Internacional Público, Madrid, 1973. Tomo I. 43. p.

¹²⁵ L. Cavaré: Le droit international public positif, Troisième ed. par. J. P. Queneudec, Paris, 1967. Tome I. 136–137. p.

¹²⁶ N. Quoc Dinh–P. Dailler–A. Pellet: Droit international public, 2e éd. Paris, 1980. 22. p.

¹²⁷ C. Gutiérrez Espada: Hacia compendio de derecho internacional público, Barcelona 1991. 26. p.

¹²⁸ "Or, la Cour estime que le sens des mots "principes du droit international" ne peut, selon leur usage général, signifier autre chose que le droit international tel qu'il est en vigueur entre toutes les nations faisant partie de la communauté internationale." (Affaire de "Lotus" Série A. Part.2. No.10. 16–17. p.)

¹²⁹ Nyilatkozat az államoknak, az Egyesült Nemzetek Alapokmányával összhangban levő baráti kapcsolatait és együttműködését szabályozó nemzetközi elvekről. Magyar szövegét lásd: Dunay P.–Kardos G.–Kende T.–Nagy B.: i.m. 32. és köv. p.

¹³⁰ 129. Lásd Bokorné Szegő Hanna: Az államok nemzetközi közössége és az emberi jogok, in: Herczegh G.–Bokorné Szegő H.–Mavi V.–Nagy B.: Az államok nemzetközi közösségének változása és a nemzetközi jog, 39. p.

¹³¹ Herczegh Géza: Az államok közössége és a nemzetközi jog által védett érdekek. Az előbbi jegyzetben idézett kiadvány 11. p.

¹³² M. Lachs: Quelques reflexions sur la communauté internationale, in: Mélange Michel Virally, Paris, 1991. 355. p.

¹³³ J. A. Barberis: i.m. 36., 42., 43. stb. p.

nemzetközi jog német nyelvű irodalmában találkozunk,¹³⁴ de gyakori ez a kifejezés a régebbi magyar irodalomban is, pl. Buza Lászlónál,¹³⁵ Flachbart Ernőnél,¹³⁶ Faluhelyi Ferencnél,¹³⁷ Weninger Lászlónál¹³⁸ és Irk Albertnél.¹³⁹

A jogközösség kifejezés nézetem szerint valóban jellemző erre a közösségre, mely egyébként igen eltérő etnikumú, gazdasági, társadalmi berendezkedésű, kultúrájú, nyelvű és erkölcsű emberi közösségeket egyesít, melynek jellemzőit vizsgálva Herczegh Géza megállapítja, hogy az egy olyan mikro-közösség, melyet tagjai homogenitásának teljes hiánya jellemez.¹⁴⁰ Mivel maguk a közösséget alkotó egyes államok területükben, népességükben, gazdasági fejlettségükben és belső joguk rendszerében is jelentősen eltérnek egymástól, ezért az államok közösségének úgyszólván az *egyetlen közös jellemvonása az, hogy minden tagja jogként ismeri el az univerzális nemzetközi jog szabályait*. A jogközösség mellett szól az a régi gyakorlat is, hogy a jogalanyiságot az elismeréshez kívánták kötni.

A nemzetközi jogközösséget ma egyes nemzetközi jogászok a nemzetközi jogalanyok összességének fogják fel és úgy látják, hogy annak nemzetközi szervezetek és az egyének is tagjai.¹⁴¹ *A nemzetközi közösség azonban nem azonos a nemzetközi jogalanyok összességével*, a közösségbe csak azok tartoznak, amelyeknek *nemzetközi jogalkotási joguk is van*, mint ez megállapítható azokból a nemzetközi szerződésekből, amelyek a nemzetközi közösségre hivatkoznak. Így a szerződések jogát kodifikáló 1969. évi bécsi egyezmény 53. cikke szerint imperatív normának az az univerzális nemzetközi jogszabály tekinthető, amelyet *"az államok nemzetközi közössége mint egész"* ilyen normaként fogadott el. Hasonló felfogás jutott kifejezésre a Nemzetközi Jogi Bizottság felelősségi tervezetében is, melynek 19. cikke szerint *"...nemzetközi büntetnek olyan, állam általi nemzetközi kötelezettségszegést kell tekinteni, amelyik kötelezettség a nemzetközi közösség alapvető érdekeinek megvédéséhez annyira lényegbevágó, hogy megszegését ez a közösség mint egész büntetnek ismeri el."*¹⁴² Ezek a rendelkezések – mint Bokorné Sz. Hanna helyesen megállapítja – a nemzetközi közösségnek mint egésznek *jogalkotó szerepet* tulajdonítanak.¹⁴³ Ezenkívül a Nemzetközi Bíróságnak a Barcelona Traction-ügyben 1970-ben hozott ítélete olyan állami kötelezettségek

¹³⁴ Így a "Völkerrechtsgemeinschaft" kifejezést használja F. von Liszt: i.m. 2., 3., 4., 5., 6., 7. stb. p.; A. Verdross: Die Verfassung des Völkerrechtsgemeinschaft, Wien 1926.; F. Berber: Lehrbuch des Völkerrechts, München–Berlin 1960. I. band. 19. p.; F. A. F. von der Heydte: Völkerrecht, Ein Lehrbuch I. Köln, 1958. 17, 20. p.; E. Menzel–K. Ipsen: Völkerrecht, Ein Studienbuch, München 1979. 28. p.; G. Dahm–J. Delbrück–R. Wolfrum: Völkerrecht, Berlin–New York, 1989. 2. Aufl. Band I/1. 21. p.

¹³⁵ Buza László szerint a nemzetközi jogközösség "...az államoknak az a közössége, melyet éppen a nemzetközi jog alakított ki és annak rendszere tartott össze." (A nemzetközi jog fő kérdései az újszellemű nemzetközi jogban, Bp. 1967. 40. p.)

¹³⁶ Flachbart Ernő: Nemzetközi jog, Pécs 1950. (kézirat) 19–20. p.

¹³⁷ Faluhelyi a közösséget az ő sajátos terminológiája szerint "államközi jogközösségnek" nevezi. (Faluhelyi F.: Államközi jog, Pécs, 1936. 55. p.)

¹³⁸ Weninger László Vincze: Az új nemzetközi jog, Bp. 1927. 15., 17. p.

¹³⁹ Irk Albert: Bevezetés az új nemzetközi jogba, 1929. 5., 8., 9., 33., 47. stb. p.

¹⁴⁰ Herczegh G.: Sociology of International Relations and International Law, in: Questions of International Law, 1970. Budapest, 1971. 74. p.

¹⁴¹ Ezen a nézetén van pl. L. Cavaré (i.m. 9–10. p.); N. Quoc Dinh–P. Dailler–A. Pellet (i.m. 347. p.)

¹⁴² Az idézett cikk magyar fordítását lásd Dunay P.–Kardos G.–Kende T.–Nagy B.: i.m. 538. p.

¹⁴³ Bokorné Szegő H.: Az államok közössége és az emberi jogok, 37. p.

létezéséről beszél, amelyek az államot a nemzetközi jogközösséggel mint egészzel szemben terhelik, ezek az ún. erga omnes kötelezettségek.¹⁴⁴

Ezek szerint tehát a nemzetközi közösség, "mint egész", egyrészt *jogalkotó*, hiszen ő bocsátja ki az imperatív (cogens) normákat, amelyeket az egyes államok nem, csak maga a közösség változtathat és szüntethet meg, másrészt a közösség a *jogosítottja* az államok erga omnes jellegű kötelezettségeinek is.

*Miután jogalkotási joggal sem az egyének, sem a népek vagy nemzetek nem rendelkeznek,*¹⁴⁵ így nyilvánvaló, hogy ők nem lehetnek tagjai a nemzetközi közösségnek, abban csak államok és esetleg nemzetközi szervezetek lehetnek benne.¹⁴⁶ Itt azonban megjegyzendő, hogy általában a nemzetközi szervezetek nem játszanak a nemzetközi jogalkotásban jelentős szerepet, kivétel ez alól néhány olyan szervezet, mint az Egyesült Nemzetek Szervezete¹⁴⁷ és annak szakosított szervei: az Amerikai Államok Szervezete vagy az Európai Unió.

Ha viszont a nemzetközi jogközösség csak az államokból és a nemzetközi jogalanyiséggal rendelkező nemzetközi (kormány) szervezetekből áll, úgy "a közösség mint egész" jogalanyiséga nehezen vitatható, hiszen egy *olyan közösségről van szó, melynek minden tagja jogalany, sőt cselekvőképességgel is rendelkezik*. Ha ötven vagy száz állam közösen létrehozhat nemzetközi szerződést és ezáltal nemzetközi jogot alkothat, úgy *logikailag lehetetlen számbeli korlátot felállítani* és azt mondani, hogy pl. százötven állam és mondjuk 40 nemzetközi szervezet alkothat együttesen nemzetközi jogot, de valamennyi állam együtt már nem. A dolog azonban a gyakorlatban mégsem ilyen egyszerű. A "nemzetközi közösség mint egész" olyan számszerűséget tételez fel, hogy abban *mindenki* részt vesz. Kérdés tehát, hogy mi van akkor, ha két-három állam nem fogad el egy univerzálisnak szánt szabályt? A dolog egyszerű lenne, ha összehívnának egy nemzetközi konferenciát, ahol minden állam megjelenne, elfogadna egy nemzetközi szerződést, amit aztán mindenki aláírna és ratifikálna, ilyenre azonban a gyakorlatban aligha volt példa.¹⁴⁸ A nemzetközi jogközösség "mint egész" legfeljebb azonos tartalmú *szokásjogi szabályok* létrehozásában játszik jelenleg szerepet, *ez azonban nem egy közös és egyidejű aktust jelent*, hanem hosszú időn keresztül kialakult azonos gyakorlatot, amely nem is feltétlenül ölelt fel mindig minden létező államot, hanem esetleg csak azok túlnyomó többségét.

Azt, hogy "a nemzetközi közösség mint egész" jogalkotóként nem öleli fel az összes államot, nézetem szerint a szerződések jogáról szóló bécsi egyezmény 53. cikke kellően bizonyítja. Eszerint a szerződés semmis, ha megkötésének időpontjában az általános nemzetközi jog valamely feltétlen alkalmazást igénylő normájába ütközik. Mivel az imperatív normával ellentétes szerződés megkötéséhez *minimum két állam*

¹⁴⁴ Une distinction essentielle doit en particulier être établie entre les obligations des Etats envers la communauté internationale dans son ensemble et celles qui naissent vis-à-vis d'un autre Etat..." "...les obligations dont il s'agit sont des obligations erga omnes. (Kiemelés az eredetiben.) Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited, arrêt, C. I. J. Recueil 1970. 32. p. 33. pont).

¹⁴⁵ Ez utóbbiaknak legfeljebb mint nasciturus államoknak lehet lehetőségük nemzetközi jogalkotásra. (Lásd: Bodnár László: A nemzetközi jog – az Európai Közösségek joga – és az államon belüli jog viszonyáról, in: Európai Jogi Tájékoztató, 1994. I. 15. p.)

¹⁴⁶ Hasonló állásponton van P. A. Sereni, aki szerint az egyén mint ilyen nem lehet tagja a közösségnek, mivel az utóbbi csak kollektív egységeket tömöríthet. (A. P. Sereni: Diritto internazionale, Milano, 1966. 86. p.)

¹⁴⁷ Lásd erről részletesen Bokorné Szegő H.: Az ENSZ helye a nemzetközi jogalkotásban, Budapest 1976.

¹⁴⁸ Hasonlóan A. Ch. Kiss: i.m. 233. p.

szükséges, ez azt jelenti, hogy ők ketten más jogi állásponton vannak, mint a jogközösség összes többi tagja. Fokozottan ez a helyzet, ha az imperatív normával ellentétes szerződést esetleg 3–4 állam kötötte, ettől azonban még ez a szerződés is semmis lesz, *a semmisséghez nincs kikötve ugyanis semmiféle számbeli korlátozás*. A jogközösségből tehát kilóg 2–3 állam, s az így nem teljesen "egész".

Az igazán nehéz kérdés ezután jön: hány államnak kell elfogadnia egy általános nemzetközi jogszabályt ahhoz, hogy az imperatív normának minősüljön? Ez a kérdés éppen úgy nem válaszolható meg, mint a Nemzetközi Bíróság Statutumának 38. cikke által felvetett probléma, ti., ha lennének "civilizált" és "civilizálatlan" államok, úgy valamely általánosnak tekinthető jogelvet hány "civilizált" államnak kell elfogadnia?¹⁴⁹

Szerencsére ezt a kérdést nem kell megválaszolni, azt a gyakorlat már eldöntötte azzal, hogy az antifasiszta koalíció 51 állama kötelező jelleggel létrehozta az ENSZ Alapokmányát, az ENSZ-nek objektív jogalanyiságot (mely imperatív norma!) adott, amire a Nemzetközi Bíróság idézett 1949. évi tanácsadó véleménye szerint a nemzetközi közösség "igen nagy többségét" alkotó államoknak joguk volt. Ez az "igen nagy többség" egyébként az 1945-ben létező államoknak éppen a 70 %-a volt, a 30 % kisebbség 22 akkor létező államot jelentett.

A nemzetközi közösség több mint kétharmadának tehát joga van imperatív normákat a kisebbséggel szemben létrehozni, de ez még mindig nem oldja meg azt a kérdést, hogyan fog ez a többség kötelező nemzetközi jogot alkotni és főleg *miről lehet megismerni, hogy egy adott nemzetközi jogszabály imperatív (cogens)-e vagy sem?* Így igazat kell adni Bokorné Szegő Hannának, hogy jelenleg nincs kellően tisztázva, hogy az államok nemzetközi közösségének együttes jogalkotó szerepe hol és milyen módon realizálódik,¹⁵⁰ de ez nézetem szerint már csak rövid idő kérdése.

A törpe államok (Monaco, San Marino, Andorra stb.) felvételével az ENSZ egyre jobban megközelíti az univerzalitást, ma már Svájc és Kis-Jugoszlávia kivételével minden jelentős államot magában foglal. Ha egyszer minden állam az ENSZ tagja lesz, úgy a világszervezet a nemzetközi jogközösséget mint egészet fogja reprezentálni a megfigyelőként meghívott nemzetközi szervezetekkel együtt fellépve, *így minden ténye egyben a nemzetközi jogközösség ténye lesz*.

¹⁴⁹ Ezt a kérdést H. Kelsen már 1950-ben felvetette (The Law of the United Nations, 533. p.)

¹⁵⁰ Bokorné Szegő H.: Az államok közössége és az emberi jogok, 37. p.

ENLARGEMENT OF CIRCLE OF THE SUBJECTS IN INTERNATIONAL LAW

(Summary)

In the last century and at the beginning of the twentieth century it was a generally accepted opinion in the doctrine of international law that solely and exclusively states are the subjects of international law. This assertion was not true in this time either, other entities as states have possessed international rights, namely for instance the insurgents recognized as belligerents, the Holy See or the Military Order of Malta.

The meaning of subjectivity is common in the municipal and the international law: everybody who possess rights and duties can be regarded as subject of law. In general the subjects of law have a power of disposal, too.

In the last century the international intergovernmental organizations appeared as new subjects in international law. The existence of international legal persons are now generally accepted. The subjectivity of international organizations is secondary and subjective. This latter means that the organization's legal personality depends on recognition, whereas the international legal personality of the UN is objective. The extent of the organization's subjectivity is regulated by their charters. The inter-governmental organizations may have an international legal capacity too, for example UN can conclude an agreement or is also entitled to bring a claim against a non-member state.

International law may grant rights to individuals or legal persons, but as a rule these rights are not international rights, they are granted by a state's national law and individuals cannot appear as parties before an international tribunal. Sometimes states may confer upon individuals the right of direct access to international courts, e.g. such solution exists in the European Union or in the agreements on human rights.

Not only individuals but also certain political units (or groups) may, to a limited extent, be directly subjects of rights and duties under international law. So, the peoples possessing right to self-determination have a right recognized by international law to secession and establishing an independent state. In addition the resolution No. 3103.XXVIII. of General Assembly stated that the armed conflicts involving the struggle of peoples against colonial and alien domination and racist regimes are to be regarded as international armed conflicts in the sense of the 1949 Geneva Conventions. So, peoples are also subjects of international law of war. The right of self-determination is a collective right, people as human group has a limited international personality. On the other hand national minorities have not collective rights, the minority rights are recognized only as individual rights, so this human group has not international personality.

There are some international treaties in which humanity as a whole is entitled to enjoy certain rights. Such treaty is for example the United Nations Convention on the Law of the Sea in 1982, which declared the sea-bed as "the common heritage of mankind". The concept of common heritage implies the peaceful use, the ban of military

use, non-appropriation, the common exploitation of resources, the equitable distribution of the benefits of this exploitation and joint administration for the benefit of mankind.

The Sea-Bed Authority will organize conduct and control the exploitation activities of the Enterprise in the sea-bed (Area in the treaty). His rights are granted by the participant states and the Authority represents mankind as a whole, she is obliged to act on behalf of mankind. Mankind appears for this reason as holder of economic rights, so she has a limited international personality without legal capacity. The legal capacity is exercised by the Authority being an intergovernmental organization, that is an organ of her member states and not of the mankind.

Lastly, the legal community of states as a whole may be considered as an international subject. This community is entitled to create peremptory norms according to the 1969 Vienna Treaty. In reality "the community of states as whole" doesn't mean all states without exception, as in connection with UN the International Court's opinion stated, it was enough a vast majority of the members of the international community to bring into being an objective international personality. The objective personality of UN is a peremptory norm, which was created by 70 % of at that time existing states, consequently this proportion of states may have power to bring into being a peremptory norm.